

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ: ПОСТАТІ І ПРОБЛЕМАТИКА

УДК 821.161.2-1.091"1916/1917" Є.Маланюк

ПОШУКИ ДОТАБОРОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА (1916–1917 та 1920 років)

Микола КРУПАЧ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

У циклі статей подано результати пошуку раних (1916–1917 років) публікацій Є. Маланюка, про які він лише орієнтовно повідомив у одному з листів до свого першого бібліографа. Також окреслені ймовірні твори письменника, опубліковані в другій половині 1920 року, про існування яких Є. Маланюк натякнув у вірші «Епітафія».

Ключові слова: Є. Маланюк, літературний дебют, утаємничені псевдоніми та криптоніми, утаємничені тексти, Перша світова війна, національно-визвольна боротьба, газети «Вільне слово», «Син України», «Рідний край».

І. Утаємниченість літературного дебюту Є. Маланюка в часи Першої світової війни (1916–1917 років). У статті «Таємниця» Євгена Маланюка (До проблеми літературного дебюту письменника) [49, с. 241–251], опираючись на Маланюкове повідомлення, що викладене в листі від 1 лютого 1933 року до Євгенія-Юлія Пеленського, висловлено сумнів стосовно традиційної думки про те, що нібито письменник почав друкувати свої твори чи то з 1920, чи з 1921 років. Нагадаємо, що у згаданому листі Є. Маланюк просив Є.-Ю. Пеленського зазначити в журналі «Дажбог», що він «вже давно не є «молодий поет» і що «завтра», тобто 2 лютого 1933 року, йому виповнюється «36 літ» – із них він саме **друкує** (а не просто пише твори) «16 літ»¹ [67, арк. 1]. Звернімо увагу, цифру «**16**» сам Є. Маланюк двічі підкреслив у тексті листа.

Якщо буквально прочитати Маланюкове повідомлення, то можна зробити висновок, що начебто він мав дебютувати в день свого народження (2 лютого) 1917 року. Саме тоді йому виповнилося 20 років (36 – 16 = 20). Звичайно, такий факт міг мати місце у творчому житті письменника, але радше його твердження потрібно сприймати як орієнтаційне. Воно явно містить елемент хронологічної приблизності. Та коли б Є. Маланюк дебютував після 2 лютого 1917 року, то це не давало б йому права так категорично (двічі підкреслюючи) стверджувати про

¹ У листі це повідомлення дослівно звучить так: «Завтра мені 36 літ, з них друкуюся 16 літ» [67, арк. 1].

повних 16 років публічного літературного життя. Він мав би обмовитися, що вказаний ним часовий проміжок приблизний. Отож, цілком логічно припускати, що Є. Маланюк дебютував напередодні свого двадцятиліття, тобто у віці – 19 років.

Якраз у конспекті інтерв'ю, наданому тому ж львівському критикові та редакторові приблизно через два місяці після написання Є. Маланюком до нього цитованого листа, навпроти запису «перші вірші на» спочатку Є.-Ю. Пеленський написав цифру – «19», потім закреслив, і далі стоїть – «13 років» [65, арк. 107]. Можливо, Є. Маланюк не цілком правильно зрозумів питання, тому вказав вік, у якому **надрукував** свої «перші вірші», адже саме цю таємницю він передусім хотів повідомити львівському візаві. Та, очевидно, Є.-Ю. Пеленського для задалегідь розробленого ним «квестіонару» цікавив вік, у якому Є. Маланюк **почав** віршувати, тому той закреслив попередню цифру та занотував потрібну. Гіпотетично прочитана в конспекті інтерв'ю інформація фактично тотожна з тією, яку документально засвідчив Є. Маланюк у листі до Є.-Ю. Пеленського.

Отже, згідно з цими твердженнями, перші публікації Є. Маланюка мали з'явитися десь **1916² – на початку 1917** років, тобто **в період Першої світової війни**, безпосереднім учасником якої він був як офіцер російської армії.

Листи Є. Маланюка до Є.-Ю. Пеленського для дослідників творчості письменника вже давно не є таємницею близько двох десятків років³. Зокрема, про листи першої половини 1933 року доводилося писати [44, с. 115–121], а згодом їх тексти були опубліковані [42, с. 624–652] й навіть перевидані [43, с. 472–481], але викладене в них буквально сенсаційне зізнання Є. Маланюка про свій літературний дебют так і не стало предметом окремих студій та не було враховане науковцями при укладанні біографії письменника. А це означає, що й далі публічно письменницький вік Є. Маланюка вкорочений на декілька років.

Після смерті письменника не так просто розкрити таємницю його літературного дебюту, адже він зробив лише перший крок до її розгадки. Зокрема, у вже названій статті «Таємниця» Євгена Маланюка» викладено деякі гіпотетичні судження про ймовірні причини замовчування письменником в інтерв'ю Є.-Ю. Пеленському саме навесні 1933 року інформації про власні перші публікації, а також накреслені перспективи пошуку його ранніх творів у періодичних виданнях, які на той час могли сприйматися більшістю, наприклад, як колабораціоністичні (передусім – пропольські). Таке гіпотетичне дослідження дало буквально неочікувані результати, що кардинально змінюють наші уявлення про таборову творчість письменника. Так, криптонім Є. Маланюка (Е. М.) вдалося віднайти під 45-ма досі невідомими науковцям публікаціями в газеті «Рідний край», яка виходила у Львові 1920–1923 років за редакцією Михайла Яцкова [41, с. 26–33] та вважалася «щоденником угодовського напрямку, підтримуваним польським урядом» [94, с. 2521].

² Коли б літературний дебют Є. Маланюка відбувся до 2 лютого 1916 року, то це, зрозуміло, дало б йому привід говорити, що він друкує власні твори вже 17 років.

³ Наприклад, Леонід Куценко постійно цитував їх у власних публікаціях.

Це, як висловився згодом Микола Ільницький, «сенсаційне відкриття» [36, с. 136] дало вагомий аргумент ученому, наприклад, для реабілітації М. Яцкова в очах громадськості, але загалом ще не стало важливим етапом у вивченні творчої біографії самого Є. Маланюка.

Водночас віднайдені в газеті «Рідний край» публікації стали вагомим доказом того, що зазначена Є.-Ю. Пеленським у конспекті інтерв'ю інформація про таборі публікації Є. Маланюка винятково в зафіксованих там періодичних виданнях («На хвилях життя», «Наша зоря», «Український сурмач», «Веселка») – не є вичерпною. У цьому переліку вказані навіть не всі таборі видання, у яких розміщені публікації Є. Маланюка. Наприклад, тексти Є. Маланюка, підписані його справжнім ім'ям та прізвищем або утвореним від них криптонімом, знаходимо в таких таборі виданнях, як «Тернистий шлях» та «Запорожська думка», а вони не зазначені в конспекті інтерв'ю. Відповідно можемо прийти до висновку, що в записках Є.-Ю. Пеленського не обов'язково зафіксовані й усі псевдоніми (а там їх вказано тільки два – Військовий та Херсонець), якими Є. Маланюк міг підписувати публікації таборі періоду⁴.

У той же час знаємо, що згодом у польській періодиці письменник використовував низку псевдонімів та криптонімів [52, с. 252], про належність деяких просто неможливо було б здогадатися, якби не принагідне свідчення одного з редакторів. Наприклад, можна самостійно прийти до висновку, що навіть у польському періодичному виданні криптонім Е. М. може належати Є. Маланюкові. Важче розкрити такий його псевдонім, як J. Stojan, що ним письменник увічнив пам'ять про діда (Якова Стоянова) по материнській лінії. Але навіть зі знанням родоводу Є. Маланюка, читаючи польську періодику, майже неможливо однозначно стверджувати, кому з авторів можуть належати такі криптоніми, як J. S. чи J. St. А такий «узагальнений» криптонім, як S., у будь-якому випадку вимагає серйозного ідейно-тематичного та стилістичного аналізу тексту, аби підтвердити його належність, зокрема, Є. Маланюкові. Це саме стосується і таких, на перший погляд, мало вмотивованих криптонімів чи псевдонімів письменника, як М., М. М., Е. Kark, Е. К., К. та інших. Лише недавно широкому колові читачів стало відомо, що псевдонім Юліан Кардош також належить Є. Маланюкові [92, с. 521]. А у покажчику змісту «Літературно-наукового вісника» належність письменникові псевдоніма С. Змунчилло так і не розкрита, хоча ним підписаний, зокрема, досить відомий вірш Є. Маланюка «Обабіч шляху із Варяг у Греки...» [101, с. 150], що під назвою «Історіософічне» згодом увійшов до збірки «Серпень» (1964).

Загалом складається побіжне враження, що Є. Маланюк аж надто недбайливо ставився до ідентифікації власних публікацій, «розкидаючи» їх по різних періодичних виданнях і абсолютно не переймаючись загальним обсягом

⁴ Із записів Є.-Ю. Пеленського буквально випливає, начебто названі псевдоніми Є. Маланюк використовував лише в газеті «Український сурмач» (її назва в одному окремому рядку та ще й у дужках зазначена перед вказаними псевдонімами), проте в цьому часопису не вдалося виявити жодної публікації, яка була б підписана псевдонімом «Херсонець».

власної творчості, що має під його іменем залишитися для нащадків. Але це вже окрема й досить складна тема, яка потребує іншого дослідження.

Враховуючи порушені вище проблеми, у газеті «Рідний край» вдалося розшукати ще близько сотні публікацій, що підписані досі невідомими нам псевдонімами та криптонімами Є. Маланюка, а саме – В. Запонюк (В. З.) [45, с. 114–119; 46, с. 122–134] та Володимир Гарський (В. Г.) [50, с. 70–81], а також Четар Гудзан, Гудзан-Чорний та М. Стодоріг [47, с. 183–213], якими підписані поодинокі твори письменника. Сумарно за обсягом публікації у львівському часопису «Рідний край» суттєво переважають досі відомий нам таборовий доробок письменника. Скільки ще публікацій, підписаних утаємниченими псевдонімами та криптонімами Є. Маланюка, заховано як у цьому, так і в інших періодичних виданнях навіть приблизно складно уявити. Можемо лише достеменно стверджувати, що повного видання творів письменника не матимемо ніколи.

Хоч публікації, віднайдені в газеті «Рідний край», не дають відповіді на питання про літературний дебют Є. Маланюка, але для пошукової роботи вони розширюють коло ймовірних псевдонімів або ж криптонімів, якими могли бути підписані, зокрема ранні, твори письменника. А головне – підтверджують висловлений сумнів щодо вичерпності інформації, зафіксованої Є.-Ю. Пеленським в інтерв'ю, про літературний дебют та ранні публікації Є. Маланюка, яка й спричинила помилкові висновки дослідників щодо періоду входження письменника в публічну літературу.

Сприймаючи повідомлення Є. Маланюка в листі до Є.-Ю. Пеленського як абсолютно достовірну та задокументовану інформацію, була поставлена мета спробувати відшукати перші публікації письменника, тобто ті, що побачили світ у доеміграційний (чи дотаборовий) період. Для цього, розуміючи всю складність поставленого завдання, для початку індуктивним методом були окреслені ймовірні параметри об'єкта пошуку, які могли стати не тільки координатними точками для його початку, а й у разі віднайдення таких творів – вагомими доказами їхньої належності перові саме Є. Маланюка. Зокрема, гіпотетично були розглянуті такі проблемні моменти пошуку:

- 1) ймовірний жанр перших публікацій (публікації);
- 2) їхня ймовірна кількість;
- 3) мова перших публікацій;
- 4) тип видання, у якому письменник дебютував;
- 5) місце виходу у світ цього видання;
- 6) ймовірний підпис (підписи) під першими публікаціями;
- 7) більш уточнений час літературного дебюту.

Водночас скрупульозний аналіз, зокрема, таборової публіцистики дав привід серйозно задуматися про впливи на молодого Є. Маланюка (можливо, що ще в дореволюційний період) ідей програмної праці Миколи Міхновського «Самостійна Україна», яка вперше побачила світ на початку ХХ століття, а також сепаративної ідеології «Союзу Визволення України» (СВУ), що активно діяв у період Першої світової війни (зокрема, вже з 1914 року). У зв'язку з цим нового

осмислення вимагали й імовірні причини вступу Є. Маланюка саме до Київської військової школи, коли йому довелося занедбати мрію про здобуття інженерського диплома в Петроградському політехнічному інституті.

Окреслені проблеми надзвичайно важливі для розкриття втаємничення літературного дебюту Є. Маланюка, але, за браком місця, тут пропущений їх фактологічно-гіпотетичний аналіз, який відображено в низці інших публікацій. Та все ж у підсумку гіпотетичне опрацювання навіть досить скупого фактажу указувало, що найімовірніше дебют Є. Маланюка в період Першої світової війни міг відбутися на сторінках одного з періодичних видань СВУ.

Зокрема, не привертаючи особливої уваги, з теренів, окупованих російською імперією, публікації можна було відправити хіба що в табори для полонених, а саме в ті, що мали власні україномовні видання. Їх редакції часто розташовувалися в одному з бараків, тому достатньо було на конверті вказати його номер, для більшої реалістичності можна було додати і якесь прізвище (навіть видумане), а коли лист доходив за місцем призначення, редактори залюбки брали такі твори (особливо поезії) для публікації, бо їм явно бракувало нових оригінальних текстів українською мовою⁵. Десятки тисяч листів, що йшли в тил ворога, зокрема в табори для військовополонених від рідних та близьких, російський самодержавний механізм проконтролювати не міг. Отож, найвірогідніше Є. Маланюк міг дебютувати в одному з таборових видань для військовополонених українців із російської армії, що ними опікувався СВУ.

І дійсно, згідно з твердженням Є. Маланюка про орієнтовний час свого літературного дебюту та гіпотетично розглянутими ймовірностями виходу в світ його перших публікацій, у **серпневому** номері газети «Вільне слово» за **1916** рік, що виходила у таборі для військовополонених українців із російської армії у Зальцведелі (Німеччина) та фактично була виданням СВУ, знаходимо поетичний твір під назвою «**Казка**», що підписаний – **Володимир Гарський** [13, с. 4–5].

Оскільки на початку 1920-х років, перебуваючи в таборах інтернованих на території Польщі, Є. Маланюк використовував псевдонім Володимир Гарський та відповідний криптонім (В. Г.) для підпису публікацій у львівській газеті «Рідний край», маємо вагомий підстави вважати, що віднайдений твір також найімовірніше належить його перу. Зокрема, таке припущення явно підтверджує навіть побіжний ідейно-тематичний та художньо-стилістичний аналіз «Казки». Передусім потрібно відзначити, що віднайдений твір яскраво виражений як історіософсько-мілітарний. Отож, він абсолютно вписується в контекст провідних мотивів творчості Є. Маланюка, що є надзвичайно важливим фактом для подальшого визначення авторства віднайденого твору. Більше текстів із таким підписом у зазначеному періодичному виданні віднайти не вдалося.

Утім, знаючи звичку (чи радше – продуманий хід) Є. Маланюка, зокрема в ранній період творчості, в межах одного періодичного видання підписувати власні твори різними псевдонімами чи криптонімами, були уважно проаналізовані й інші публікації в газеті «Вільне слово». Насамперед привернули увагу вісім

⁵ Зрозуміло, що тексти мали відповідати певному фаховому рівню.

різних за обсягом поезій, опублікованих у **січні–лютому 1917** року та підписані псевдонімом **Чумак**, до якого згодом автор додав скорочення імені (**Ев.**), а потім і повне ім'я – **Евген**. З'ясувалося, що вони (попри дистанцію в часі) також ідейно-тематично й художньо-стилістично абсолютно вписуються в контекст подальшої творчості Є. Маланюка, а отже – вказують на ймовірну належність його перу. Таке припущення підтверджують й інші формальні та аналітичні чинники, що потребують скрупульозного висвітлення в окремих розлогіх дослідженнях.

Загалом віднайдені поезії явно належать молодому поетові, який найімовірніше не мав ніякого відношення до військовополонених. Деякі з них виразно пройняті національно-революційним духом того часу. І надзвичайно важливо, що ще напередодні Лютневої революції 1917 року автор «Казки», підписаної Володимир Гарський, та вірша «Раз я бачив його повним сили, вогню...», підписаного Чумак [98, с. 2], попереду подій грядущого визволення України побачив **вогняну** постать вождя, в якій контекстуально прочитується національно-пророчий силует **Тараса Шевченка**. Знаємо, що саме Є. Маланюкові належить украй індивідуально-авторське твердження, висловлене в низці текстів, про неабияку заслугу **вогненної** як поезії, так і постаті Великого Кобзаря щодо початку та динаміки української революції 1917 року.

Загалом віднайдені тексти надзвичайно органічно вписуються в контекст, зокрема ранньої, творчості Є. Маланюка, а ідейно-тематичне спрямування та стилістичні особливості текстів буквально виказують їх автора. Аргументів тут настільки багато, що їх висвітлення потребує низки статей або ж окремого монографічного дослідження.

II. Формальні чинники Маланюкового авторства віднайдених поезій.

Окрім ідейно-тематичного спрямування та стилістичних особливостей, які потребують обширного контекстуального висвітлення, про найімовірнішу належність віднайдених поезій перу Є. Маланюка вказують і інші надзвичайно важливі формальні чинники, зокрема:

1. Віднайдені вірші були опубліковані в **1916–1917 роках**, тобто в період, який тотожний часовим координатам, що Є. Маланюк вказав у листі Є.-Ю. Пеленському. «Казка», яка може бути літературним дебютом поета, надрукована в **серпні 1916** року. Відтоді до моменту Маланюкового повідомлення Є.-Ю. Пеленському (лютий 1933 року) минуло якраз **16 років**. Точніше – 16 ½, але проявляти таку скрупульозність у листі, очевидно, було б дещо недоречно, оскільки основна частина віднайдених віршів, як гіпотетично й впливало з Маланюкового повідомлення, опублікована саме в **січні–лютому 1917** року. Якраз із того часу до лютого 1933 минуло повних 16 років. Водночас у серпні 1916 Є. Маланюкові було **19 літ**. Саме таку цифру, що могла позначати вік, у якому дебютував поет, зустрічаємо в інтерв'ю Є.-Ю. Пеленському.

2. «Казка» начебто підписана повним ім'ям (**Володимир**) та прізвищем, як і згодом стаття «Життєві вимоги» [11, с. 2; 12, с. 2], що побачила світ 1921 року

в газеті «Рідний край»⁶. Наявність повного імені в підписах публікацій суттєво обмежує вірогідність їх належності двом особам та, якщо також враховувати жанрово-стильові, хронологічні й інші параметри віднайдених текстів, опублікованих у різних виданнях, зводить її до нуля⁷.

3. Використання справжнього імені (ще й повного) та прізвища при підписах публікацій у газетах «Вільне слово» та «Рідний край» явно суперечило загальноприйнятим тенденціям цих часописів щодо втаємничення автури. Річ у тім, що обидва часописи фактично виходили за гроші чужоземних держав (відповідно – Німеччини та Польщі), тому (попри переважно українофільську спрямованість цих видань) під політично-імперським тиском, зокрема російським (як царським, так і більшовицьким), навіть частина українців або просто цуралася їх, або навіть ставилися до них вороже. Наприклад, пишучи про Богдана Лепкого, який вже не в молодому віці був мобілізований під час Першої світової війни та потрапив на службу в культурно-освітні установи в таборах військовополонених українців на території Німеччини, М. Ільницький наголошував, що хоч «умови утримання полонених тут були кращі, ніж в Австрії», але «вчорашні солдати вороже сприймали і культурно-освітню роботу, і створення ремісничих майстерень і називали зрадниками тих, хто брав участь у виставах, концертах чи працював майстрами» [35, с. 11–12]. Цілком закономірно, що в таких умовах автори публікацій у газетах для військовополонених просто змушені були прикриватися псевдонімами. Водночас знаємо і про трагічну загибель Сидора Твердохліба та про печальну долю М. Яцкова, які творили газету «Рідний край», хоч й утаємничували переважну більшість публікацій у часопису, який багато хто на західноукраїнських землях вважав пропольським. Також уявімо, що було б з автором «Казки», який відкрито закликав до повалення самодержавного режиму, коли б, наприклад, Росія отримала перемогу в Першій світовій війні⁸.

⁶ Ще одна публікація в цьому львівському часопису була підписана лише – В. Гарський [10, с. 2], а згодом автор використовував тільки криптонім – В. Г., зокрема, підписуючи ним «Таборовий щоденник» та інші публікації.

⁷ Наприклад, задаймося питанням: скільки знаємо письменників, які б творили приблизно в той самий період та яких би ще й повністю співпадали ім'я та прізвище (чи навіть псевдоніми)? Відповідь, видається, навіть не потрібно коментувати.

⁸ Для прикладу наведемо фрагмент спогадів Василя Проходи, військовополоненого з російської армії, що, зокрема 1915 року, перебував у таборі Терезін (фортеця Терезіенштадт) на території Чехії. Там він разом із однодумцями, коли їм набридла масова гра в карти, вирішив заснувати «Гурток членів Малоросійської бібліотеки». Від імені ініціативної групи В. Прохода просив затвердити проект статуту гуртка полковника Гавронського, «який був по національності поляком, але намагався вірно служити цареві та вороже ставився до українського відродження». Між ними зав'язалася дискусія, у якій з боку полковника Гавронського звучали й такі фрагменти «попереджень» та відкритих погроз прапорщиківі Проході: «Хіба існує якась малоросійська література, така, наприклад, як польська?»; «Ах, ось що! Ви вже встигли зв'язатись з австрійцями! Знаєте, що це є? Це пахне сепаратизмом і мазепинством. Ви ще молода людина. Після закінчення війни вас напевно залишать на службі в російській армії. Киньтесь займатись якоюсь українською літературою!»; «Для читання є досить книжок в російській бібліотеці... Ви можете працювати в російському драматичному

Отже, коли в газетах «Вільне слово» та «Рідний край» автори публікацій, зокрема з політичним контекстом, приховували справжні імена та прізвища, розуміючи всю небезпеку для власного життя та піклуючись про долю близьких і рідних, то навіть абсурдно припускати, що автор інтелектуальної, але водночас гострополітичної «Казки» чи такої ж статті «Життєві вимоги» задумав повністю розсекретити себе. Якраз начебто вказане повне ім'я та прізвище під цими публікаціями свідчать про протилежне – автор досить добре утаємничив свою особу, використавши для підпису псевдонім, який не мав нічого спільного з його справжнім іменем та прізвищем.

4. Псевдонім **В. Гарський** свого часу використовував відомий історик та архівіст Вадим Модзалевський [20, с. 122]. Попри відмінність у закінченні (-ій /-ий) у ньому вказана лише перша буква імені, яку, очевидно, потрібно читати як скорочення імені **Вадим**. Та В. Модзалевському аж ніяк не могло належати авторство публікацій у газеті «Рідний край», бо 1920 року він помер, а, наприклад, у статті «Життєві вимоги» розглянуті міжнародні події поточного 1921 року⁹. Нічого також не відомо і про поетичні спроби В. Модзалевського, тому вважати його автором «Казки», сповненої духом молодечого максималізму, немає ніяких переконливих підстав. Утім, автор публікацій у газетах «Вільне слово» та «Рідний край», напевно, був інформований про псевдонім В. Модзалевського, тому, використовуючи подібний, і вказав повне ім'я.

Прямої доказів, що Є. Маланюк знав про псевдонім В. Модзалевського не маємо, але знаємо, що він був надзвичайно добре обізнаний із його творчою та науковою спадщиною. Про це, зокрема, свідчать його як таборові [63, с. 1], так і пізніші публікації [77, с. 47], а цей факт усе ж посилює гіпотетичне припущення про обізнаність Є. Маланюка із псевдонімом В. Модзалевського. Нарешті, аби «Казка» була надрукована в газеті «Вільне слово», Є. Маланюк міг навмисне створити власний псевдонім за аналогією до вже відомого і таким способом наштовхнути редакторів на думку, що надісланий матеріал належить перу визнаного громадсько-культурного діяча (а це майже гарантія у безвідмовності щодо публікації). Маємо небезпідставні здогадки, що подібним засобом

гуртку, в редакційній колегії часопису «На чужбині»...»; «Знаєте що? З вашою рідною мовою ви можете докотитись до зради й потрапити на Сахалін. Чули про такий острів?»; «Коли ви свою бібліотеку не ліквідуєте, ви й ваші спільники будуть записані на чорну дошку, а після повернення до своїх частин після закінчення війни вам доведеться відповідати за порушення дисципліни й присяги його величності нашому імператорові» [93, с. 195–197]. Такі погрози звучали лише за спробу заснувати українську бібліотеку в таборі з уст поляка. Навіть важко уявити, яким був би зміст погроз із уст офіцера-росіянина, коли б він дізнався, що його підлеглий Володимир Гарський написав українською мовою «Казку», що закликає до повалення імперського режиму, та опублікував у «німецькій» газеті.

⁹ Наприклад, В. Модзалевський так само аж ніяк не міг бути автором «Таборового щоденника» та низки інших таборових публікацій, надісланих зі Скали, Вадовиць та Каліша для друку в газеті «Рідний край» упродовж вересня 1921 – липня 1922 року та підписаних криптонімом, явно утвореним від псевдоніма Володимир Гарський.

Є. Маланюк користувався згодом і в інших періодичних виданнях, зокрема, в тижневику «Син України»¹⁰.

5. Обидва псевдоніми, використані в газеті «Вільне слово», логічно вмотивовані, зокрема, якщо вони належать саме Є. Маланюкові. У псевдонімі **Володимир Гарський** початкові літери імені й так званого прізвища – це друга й третя букви імені (Євген) Маланюка¹¹. Інша частина псевдоніма (**арський**) – це скорочення від прикметника **архангородський**, що вказує на місце народження поета (Архангород)¹².

Водночас Є. Маланюк – «внук кременого **чумака**» [71, с. 70]. Передусім дідові Василеві поет, за його ж твердженням, був зобов'язаний своїм національно-патріотичним та мілітарним вихованням. Тому цілком логічно, що для підпису ранніх творів Є. Маланюк вибрав саме псевдонім – **Чумак**, згодом додавши до нього своє справжнє ім'я (спочатку скорочений варіант – **Ев.**¹³, а далі повний – **Євген**) та написавши його так, як все життя вимагав підписувати ним свої твори. Традиційно, зокрема в газеті «Вільне слово», аналогічне ім'я писали – **Євген**.

6. Коли підсумувати публікації в газетах «Вільне слово» та «Рідний край», що підписані Володимир Гарський чи відповідним криптонімом, то побачимо, що їх автора можна розглядати як окрему постать в історії української літератури, зокрема 1916–1922 років, творчий доробок якого склав би невеликий том. Розглянувши жанрово-стильові та ідейно-тематичні особливості віднайдених текстів, можемо стверджувати, що Володимир Гарський був:

- **поетом**, і саме поетом-історіософом, який запропонував читачам власну художню візію минулого, сучасного та майбутнього України;
- блискучим **публіцистом**, який умів моментально реагувати на історичні виклики епохи;
- **літературознавцем**;

¹⁰ Про це детальніше в останній статті цього циклу.

¹¹ Далі в газеті «Рідний край» Є. Маланюк часто використовував відповідний криптонім – **В. Г.**, а в інших періодичних виданнях ім'я скорочував, вказуючи 2-гу й 3-тю літери (**Євг.** чи **Евг.**), наприклад: *Маланюк Євг.* Вітчизні / Євг. Маланюк // Тернистий шлях. – Ч. 1. – 1921, березень. – С. 21. Аналогічні скорочення з обов'язковим вказуванням додатково саме 2-ї та 3-ї літер імені (часом абсолютно, здавалося б, непотрібні, бо перед ними могли бути публікації, що підписані повним іменем автора) зустрічаємо в таких періодичних виданнях, як «Український сурмач», «Наша зоря», «Веселка», «Літературно-науковий вісник» та інших.

¹² Детальніше про це див.: *Крупач М.* «Таборовий щоденник» як відображення ідейно-тематичного діапазону ранньої творчості Євгена Маланюка / М. Крупач // Визвольний шлях. – 2006. – Кн. 7–8. – С. 103.

¹³ Далі, підписуючи публікації чи навіть листи, Є. Маланюк часом так само зазначав своє ім'я цими двома літерами. Див., напр.: *Маланюк Ев.* Замітки про національне мистецтво. Ев. Маланюк // Наша зоря. – Ч. 18–20. – 1921. – С. 22; *Маланюк Ев.* Чергова лекція / Ев. Маланюк // Літературно-науковий вісник. – Кн. IV. – 1929. – С. 342 та інші.

– автором **публічних щоденниково-мемуарних записів**, що належать до надзвичайно рідкісного жанру, зокрема, для української літератури¹⁴.

Отже, доходимо висновку, що уніфіковані жанрові амплуа письменника, які підписував свої твори Володимир Гарський (В. Г.), є досить унікальними та абсолютно співпадають із провідними жанрами, у яких працював Є. Маланюк. Цікаво, що в газеті «Рідний край» Володимир Гарський виступав як публіцист і таборовий літописець (автор публічних щоденниково-мемуарних записів), але як поет він постав перед читачами саме зі сторінок «Вільного слова». Загалом у його літературному портреті навіть без особливих зусиль легко впізнати непересічний творчий силует того ж таки Є. Маланюка.

Водночас поезії, віднайдені в газеті «Вільне слово», своїм ритмом, тематикою, образністю, лексичною специфікою, врешті – нестримністю мрій, надій та сподівань, зокрема політичних, – явно вказують на молодий вік їх автора. Більш зрілим, але все ж непозбавленим молодечого максималізму, проглядає авторський образ Володимира Гарського з публікацій у «Рідному краї». І ці, так би мовити, творчо-вікові критерії також симетричні вікові (а отже – й віковим поглядам) Є. Маланюка.

7. Якщо уніфікувати опубліковані в «часопису полонених українців у Зальцведелі» «Вільне слово» поетичні твори, то стає зрозуміло, що вірші Володимира Гарського та Євгена Чумака вирізняються з-поміж них як ідейно-тематично, так і порівняно досить високим рівнем версифікації. Вони контрастують на загальному тлі тогочасної таборової лірики, бо сповнені енергією зусиль до продовження боротьби, але вже за українську державність. А головне – у них немає жодного натяку про перебування їх автора в таборах військовополонених.

Загалом публікації в газеті «Вільне слово» (у тому числі й художні тексти) досить часто були присвячені проблемам таборового життя, важкому й безнадійному становищу військовополонених, пройняті мотивами туги за полишеною на Україні родиною, у них розкривалися жахіття війни тощо. Навіть уже відомі українські письменники, які волею обставин¹⁵ у період Першої світової війни перебували в таборах полонених, не могли спокійно реагувати у своїх творах на побачене там¹⁶.

¹⁴ Нагадаємо, аналогічні до «Таборового щоденника» записи під назвою «З нотатника» у першій половині 1950-х років Є. Маланюк публікував у журналах «Вісник» (Нью-Йорк) та «Київ» (Філадельфія).

¹⁵ Вони не обов'язково мали бути військовополоненими, могли там перебувати під час служби в австро-угорській армії.

¹⁶ Наприклад, Б. Лепкий, який упродовж 1914–1916 років писав мілітарно-патріотичні вірші, закликаючи українців брати участь у Першій світовій війні, потрапивши на службу в один із таборів для військовополонених, не приховував свого презирства до тамтешнього життя, про що, зокрема, оповів у досить розлогому вірші «В таборі», де є й такі рядки: «Сей власний кут... О Господи з небес, / У тім куті я жив, як в буді пес. // З їжі марнів, від зимна синів, пух, / Куди не йшов, волік важкий ланцюг. // Бо у таборі: варта, комісар, / Щоб пильнував нас, ніби псарню псар /.../ Ще доки літо було, доти ми / Не проклинали нашої тюрми. // Бувало, сядеш, дивишся на гай, / На жито, на пшеницю, на Дунай, // І згадуєш, як

Публікації в «Рідному краї» Володимира Гарського якраз вказують, що їх автор перебував у військових таборах. Він навіть надрукував «Таборовий щоденник», у якому детально описав життя інтернованих воїнів Армії УНР та, зокрема, **оплакував** долю своїх побратимів¹⁷, котрі перебували в порівняно кращих умовах, аніж військовополонені під час Першої світової війни. Цілком закономірно, що таборова тематика стала провідною у його тогочасних текстах. У віднайдених у газеті «Вільне слово» творах немає жодного натяку про перебування автора в таборах військовополонених. Було б, наприклад, навіть дивним, коли б історіософічна «Різдвяна пісня» Чумака [99, с. 2] з її «веселими голосами» у Святу ніч народилася в таборі військовополонених, та ще й узимку, коли особливо гостро відчувалися буквально нелюдські умови тамтешнього перебування.

Свою історіософічно-різдвяну медитацію «Вечір. Урочиста тиша...» [60, с. 1] Є. Маланюк написав 1922 року в таборі навіть не військовополонених, а інтернованих саме **прозою** (хоч і в явному ліричному діапазоні), бо поезія тут видавалася б навіть недоречною. І це медитація скорботи. Водночас вона логічно вписується в історико-літературний контекст кривавої епохи, у якій змушений був жити автор. «Різдвяна пісня» ж звучить немовби певним алогізмом у контексті таборової тематики. Це можна сказати і про інші віднайдені вірші.

Та найважливіше, що Маланюкова різдвяна медитація «Вечір. Урочиста тиша...» має яскраво виражені ознаки бінарно-опозиційного тексту якраз до «Різдвяної пісні» Чумака. Обидва твори рідкісні в будь-якій літературі, оскільки поєднані незвичною історіософічно-різдвяною тематикою, детальний аналіз якої якнайкраще доводить, що обидва тексти належать одному авторові.

Водночас ідейно-тематичне спрямування деяких із віднайдених текстів засвідчує, що їх автор найімовірніше був військовим. Так, «Казка» явно сповнена мілітарним духом, а в баладі «Над коліскою» **оплаканий** «татко вбитий ворогами» [97, с. 2], зрозуміло, на **фронті**. Останній твір якраз і наштовхує на думку про досить молодий вік автора та про його можливе перебування саме на фронті, а не в таборі військовополонених.

Більше того, навіть відчутно, що віднайдені твори писав не таборянин, але військовий. Хоч їхній автор і втомився від страхіть війни («кривавого пиру») [99, с. 2], але він прагне нового бою за здійснення «Казки», чи ж «Мрії», тобто готовий зі зброєю в руках знову воювати за самостійну українську державу. За

сам колись орав, / І сів, і косив, і копи клав» [57, с. 255]. Навіть у цьому, порівняно невеликому, фрагменті з вірша Б. Лепкого відчутні й ностальгія за мирним життям, і безпорадність перед невблаганною долею, і жаль за втраченими роками, і навіть нотка докору «Господу з небес». Це досить поширені лейтмотиви й багатьох інших таборових поезій, зокрема, й у газеті «Вільне слово».

¹⁷ Наприклад: «Вам цікаво знати, як і чим живуть українські лицарі в таборах? – А то варте історії, варте того, аби збирати ті горючі краплі сліз, що ллються тут у тузі за Україною, аби нащадки або й сучасне покоління з тих сліз могла скласти книжку кривавих потуг, що їх вимагає доля у викуп за приборкану Батьківщину. На цих сльозах треба вчитися нам майбутньому у й цими сльозами треба кропити й сучасне» [4, с. 3] та інші фрагменти.

духом він – український революціонер, а деякі його вірші відверто чи приховано національно-революційні.

8. Попри явні ознаки того, що віднайдені поезії не належать до таборової лірики, все ж була проведена робота, з метою виявити хоч якусь інформацію у газеті «Вільне слово» про авторів віднайдених творів¹⁸. Але в редакційних повідомленнях згадки ані про Володимира Гарського, ані про Чумака чи Євгена Чумака віднайти не вдалося. Цей факт також може слугувати важливим аргументом на користь припущення, що автор віднайдених поезій не належав до військовополонених.

9. Водночас уніфікація та аналіз творів таборових авторів засвідчували, що їхні вірші як ідейно-тематично, так і версифікаційно явно поступалися поезіям Володимира Гарського та Євгена Чумака (Чумака). Та коли віднайдені тексти порівнювати з кращими поезіями, які Є. Маланюк написав у зрілому віці, то, звичайно, «ідеальною» їх версифікаційну техніку ще назвати не можна. В аналогічному зіставленні дещо віддаленою від досконалості можна охарактеризувати й стилістику віднайдених творів. У них часом помітна й ідейно-тематична строкатість. Проте перелічені «недоліки» радше свідчать про молодий вік їх автора, а також можуть вказувати, що написані вони не в хронологічному порядку їхньої публікації¹⁹. Також виразно відчутно, що автор «Казки» та інших віднайдених творів має задатки потужного поета, але вони ще немовби дещо «затуманені», можливо, з остраху перед каральною системою російської імперії.

Коли врахувати, що Є. Маланюк, за його ж твердженням, почав віршувати в 13 років, то цілком закономірно, що вже в 19 років його версифікаційна техніка, стилістика та здатність осягнути й розкрити в поетичному тексті ідейно-тематичне спрямування твору цілком могли бути на тому рівні, що проявлений у віднайдених поезіях. Проте загалом у них автор ще не досяг тої поетичної майстерності, яку Є. Маланюк продемонстрував, наприклад, у своїй першій збірці віршів. Цілком логічно, що саме такого рівня твори поет в інтерв'ю Є.-Ю. Пеленському оцінив як «вправи», правда, зразу ж начебто скромно додавши, що літературної вартості в них менше [65, арк. 107]. Таким (дещо роздвоєним) твердженням Є. Маланюк усе ж надав їм і досить високої значущості. Якраз віднайдені твори цілком відповідають тим порівняльним критеріям оцінки, що своїм раннім творам надав сам Є. Маланюк. Метафорично висловлюючись, їх цілком можна назвати «вправами» учня старших класів «літературної школи» майбутніх національних класиків.

10. У статті, яка була опублікована в журналі «Дажбог» [90, с. 72] невдовзі після написання листа з повідомленням про орієнтовний час літературного дебюту, Є.-Ю. Пеленський вказав про вплив творчості Т. Шевченка та О. Олеся

¹⁸ Зокрема, в публічному «листуванні», яке вела редакція газети «Вільне слово» зі своїми кореспондентами, деяким таборовим письменникам нагадували про те, аби вони з'явилися за гонораром, нарахованим їм за публікацію.

¹⁹ Наприклад, вірші, що начебто належать Чумакові, не обов'язково написані впродовж першого кварталу 1917 року; деякі з них могли бути створені у ще передфронтний період життя їхнього автора.

на ранні твори Є. Маланюка. Проте жодних закидів рецензентів чи критиків, які б дорікали письменникові про такі впливи, зустрічати не доводилося. Отож, Є.-Ю. Пеленський передав зізнання самого Є. Маланюка якраз і про ті твори, що мали бути опубліковані в 1916–1917 роках. Лише з цього повідомлення можна прийти до висновку, що дебютні тексти письменника мали бути україномовними.

Із конспекту автобіографії Є. Маланюка також дізнаємося, що в дитячому та підлітковому віці він був добре обізнаний із творчістю Т. Шевченка та О. Олеся (зокрема з двома першими його поетичними книгами) [65, арк. 106]. Якраз вплив саме цих поетів найбільш помітний і на автора віднайдених творів²⁰.

11. Коли гіпотетично схилитися до думки, що автор віднайдених віршів належав до галицьких поетів²¹, мобілізованих на військову службу в таборі культурно-освітні установи (наприклад, як Б. Лепкий), то зразу ж постає запитання: чому він підписував свої твори псевдонімом Чумака, який вартувало б більше використовувати вихідцеві з південної частини України? Та й ідейно-тематично віднайдені вірші спонукають до висновку, що їхній автор виходець із території України, окупованої саме Росією (наприклад, згадка про **Сибір** у «Казці» Володимира Гарського [13, с. 4–5] та про «**північні тумани**» як символ російської імперії у вірші Чумака «Раз я бачив його...» [98, с. 2] тощо). Проте, все

²⁰ Оскільки ця проблема надзвичайно важлива для ідентифікації віднайдених творів, то вона згодом буде розглянута в окремому дослідженні.

²¹ Думка про те, що віднайдені вірші належать комусь із відомих письменників, зокрема галицьких, що могли друкувати свої твори в таборних виданнях, закралася не випадково. Адже версифікація цих поезій досить фахова. Лише декілька неточностей у засобах поетичної ефонії та ритмотворення. І це у творах явно молодого поета. Але якраз саме такі неточності ще більше укорінюють переконання, що і їх «автором» міг бути саме Є. Маланюк. Наприклад, О. Теліга у листі до Н. Лівчицької-Холодної писала про Є. Маланюка: «Я не люблю багато з його рис, але, яко поетові, за його талант вибачаю йому навіть “стєпа” і “копитá”». Деякі вірші мені цілком не подобаються, але дещо може рівнятися з найкращими творами світової поезії. Коли ж вірш має “іскру”, то його помилки мене не вражають» [95, с. 134]. Тут О. Теліга зосередила свою увагу на наголосах із вірша «Шевченко» та поетичного циклу «Горобина ніч». Не будемо вдаватися в полеміку, чи враховувала поетеса можливі діалектні наголоси, якими міг послуговуватися Є. Маланюк у своїй творчості, але погодьмося, що зауважені нею нетрадиційні наголошування в деяких словах суперечать нормам сучасної української літературної мови. Те саме можемо сказати й про деякі наголоси у віднайдених віршах. У поезії «Дайте крила мені...», яка написана анапестом, за ритмікою у слові «високо» наголос падає на останній склад (високо́), що також суперечать нормам сучасної української літературної мови. Такий наголос не зафіксований і в словнику Б. Грінченка. Вже там подані двоякі варіанти наголошування, але щодо першого та другого складів, але тільки не третього. Проте можливо, що існує й діалектний варіант наголосу в цьому слові, який падає саме на третій склад. Ним міг послуговуватися й автор вірша «Дайте крила мені...» Але таке ненормативне наголошування може також свідчити і про російськомовне оточення, в якому зростав автор (у російській мові у слові «высоко» наголос може падати і на другий, і на третій склади). Отже, молодий поет під час написання вірша міг перебувати в процесі освоєння специфічних особливостей української літературної мови, зокрема орфоєпії, тому не дивно, що допускав такі чи подібні помилки. Врешті, аналогічні випадки з Є. Маланюком траплялися неодноразово, зокрема, в ранній період творчості.

ж проаналізовано вірші галицьких поетів, які могли б бути ймовірними авторами розшуканих текстів.

Наприклад, гіпотетично автором віднайдених поезій міг бути колишній молодомузівець Петро Карманський – перший редактор газети «Вільне слово». Та коли в царині тематики й версифікації ще можна було б шукати певні спорідненості між віднайденими віршами та поезіями П. Карманського, то на ідейному й стилістичному рівнях явно відчутно, що перед нами твори абсолютно різних авторів²². Водночас проведені порівняльні аналізи все більше схилили до висновку, що стилістичною манерою, образною насиченістю, лексикою, ідейно-тематичним спрямуванням та іншими індивідуально-авторськими особливостями віднайдені поезії можуть належати саме Є. Маланюкові.

12. У зв'язку зі ще однією віднайденою публікацією Володимира Гарського, що датована 1916 роком, була продовжена пошукова робота з метою натрапити хоч на якісь відомості про її автора чи виявити його інші, крім опублікованих у газетах «Рідний край» та «Вільне слово», тексти. Проте довготривалі пошуки були безуспішними. Хоч, нагадаємо, Володимир Гарський мав бути непересічною людиною в Армії УНР, бо добре знав склад Генштабу Української галицької армії 1919 року²³, і саме того періоду, коли командармом Армії УНР знову став Василь Тютюнник, а Є. Маланюк був його ад'ютантом²⁴. Та в ніяких історичних джерелах, у тому числі й у найновіших довідниках офіцерського корпусу Армії УНР, згадки про Володимира Гарського віднайти так і не вдалося.

Також Володимир Гарський мав бути званою персоною, зокрема, й у таборах інтернованих на території Польщі²⁵, адже вказаний підпис (чи відповідний криптонім) упродовж червня 1920 – липня 1921 років з'являвся на 84-х шпальтах газети «Рідний край». Проте в жодних таборових хроніках, спогадах інтернованих воїнів Армії УНР та в інших тогочасних джерелах таке прізвище не трапляється. Наведені та інші факти засвідчували, що Володимир Гарський – це псевдонім, зокрема, когось із таборових письменників каліської

²² Для прикладу можемо порівняти вірш Чумака «Дайте крила мені...», що увійшов до циклу «Мрії», та вірш П. Карманського, що також має назву «Мрії». В обох авторів **мрії** – **соціально-політичні**, але стиль викладу та ідейний діапазон творів явно різняться. Так, «мрії» Чумака сповнені романтизмом та месіанізмом, вони крилато-небесні, а П. Карманського раціоналістично-приземлені: «Коби я тільки “іспит здав” / І стався меценатом, / Тоді я б зверг зі себе фрак, / Зробився б демократом. // Як стій би я себе вписав // На листу парцелянтів / І відчинив би себе банк / І бю□про емігрантів /...!» [37, с. 165].

²³ Як випливає із запису в «Таборовому щоденнику», Володимир Гарський якийсь період 1919 року перебував у штабі Галицької армії, тому навіть подав досить незвичну й детальну характеристику начальникові штабу – Густавові Ціріцу, як наддніпрянець – досить негативну [5, с. 3].

²⁴ Зокрема, цей факт надзвичайно красномовно засвідчує, що саме Є. Маланюк міг у 1919 року бути добре обізнаним із представниками штабу Галицької армії, а отже – саме йому належить авторство «Таборового щоденника» та відповідно псевдонім Володимир Гарський.

²⁵ Нагадаємо, що коло таборових письменників не таке вже й обширне, зараз маємо досить чітке уявлення хоч би про каліську групу, до якої мав належати й Володимир Гарський, адже саме з цього польського містечка була надіслана найбільша кількість таборових записів.

групи; а детальний аналіз публікацій у газеті «Рідний край» вказував, що він належить саме Є. Маланюкові [50]. Віднайдена у «Вільному слові» «Казка» аж ніяк не спростовувала таке твердження, а тільки посилювала його. Відповідно маємо підстави вважати, що «Казка» підписана саме тим псевдонімом, який згодом Є. Маланюк використав й у часопису «Рідний край». Спроби розшукати хоч якісь відомості про Євгена Чумака також були безуспішними.

Розглянуті формальні чинники дають підстави загалом стверджувати, що віднайдені в газеті «Вільне слово» поетичні твори якраз і можуть бути тими публікаціями, про які Є. Маланюк у листі намагався проінформувати Є.-Ю. Пеленського.

III. Імовірність відправлення Є. Маланюком віднайдених поезій до редакції газети «Вільне слово». Для декого з науковців, заангажованих гіпотетичними твердженнями про перші публікації Є. Маланюка начебто винятково в таборових виданнях, найбільш небувалим у повідомленні письменника може видатися той факт, що його літературний дебют відбувся в період Першої світової війни, тобто під час перебування на службі в царській (російській) армії. Вартує ще раз наголосити, що таке твердження – **не гіпотетичне припущення**, а **задокументована** в листі до свого першого біографа та бібліографа інформація самого Є. Маланюка – сотника Армії УНР, найвизначнішого письменника української еміграції, людини зрілого віку, що розуміла наслідки відповідальності за сказані слова й, очевидно, аж ніяк не бажала ставити себе в сміхотворне становище не тільки за життя, а й після смерті, коли б Є.-Ю. Пеленський з'ясував, що ніяких тогочасних публікацій не було.

І хоч віднайдені в газеті «Вільне слово» твори вже є вагомим чинником для підтвердження достовірності наданої Є. Маланюком інформації, та все ж вартує з'ясувати, як часопис, що виходив у Німеччині, міг потрапити до рук прапорщика російської армії та як він згодом зумів відправити до газети свої україномовні публікації? Аби спробувати відповісти на ці питання, спочатку детальніше проаналізуємо відомості про видання, де ймовірно дебютував Є. Маланюк.

У «Вільному слові» зазначено, що це «часопис полонених українців у Зальцведелі». Насправді ж, нагадаємо, це періодичне видання було «газетою Союзу визволення України для полонених українців з російської армії» [9, с. 281], що перебували в таборі в Зальцведелі. Але, як й інші видання СВУ, часопис був розрахований на значно ширшу аудиторію, зокрема й на українців, котрі перебували на фронтах Першої світової війни у складі російської армії.

Зокрема, Є. Маланюк був добре інформований про дореволюційну діяльність організації, яка видавала газету «Вільне слово» на території Німеччини, й свого часу досить високо оцінював її. Наприклад, в одному із записів «Таборового щоденника», що датований 25 січня 1922 року, читаємо: «Ми з цього часу переносимося на таке положення, в якому були **наші полонені в Німеччині під час світової війни**, й треба сказати, що це є надзвичайно корисним /.../ Звичайно, в першу чергу мусить піти одноманітна **культурна** праця в душі праці **Союзу визволення України**, що в **свій час зробив величезне діло**

на ниві поглиблення національної свідомості серед козацької й старшинської маси» [6, с. 3].

Звернімо увагу, якраз «Казка», опублікована в газеті «Вільне слово», й була спрямована на «поглиблення національної свідомості» українських солдат та офіцерів, що перебували на службі в російській армії в період Першої світової війни. Можемо навіть стверджувати, що в «Таборовому щоденнику» окреслено також й ідейно-тематичне спрямування віднайденого твору. Очевидно, не випадково.

Під час Першої світової війни найбільш дієвими засобами агітаційної роботи серед українців служили розповсюджені періодичні видання (передусім СВУ), що виходили рідною мовою, яка фактично й надалі була заборонена в російській імперії. Їх переправляли в Україну найрізноманітнішими способами. Про найпростіший із них та найрезультативніший розповів, наприклад, учасник Першої світової війни, а пізніше військовополонений австрійської армії Олекса Кобець (О. Варавва). За його свідченням, друковану продукцію СВУ (часом у коробках з-під цигарок та сірників) просто розкидали з літака над позиціями російської армії [38, с. 332]; так вона потрапляла безпосередньо до рук офіцерів та солдат-фронтовиків. Згодом О. Кобець також співпрацював із періодичними виданнями для військовополонених українців, що перебували на території Австрії та Німеччини.

Вартує зазначити, що під час Першої світової війни зацікавлення діяльністю СВУ та водночас державницькими ідеями, зокрема, української національно-свідомої молоді були не надто вже й поодинокими. Наприклад, 17-річний Юрій Липа навесні 1917 року опублікував такі національно-державницькі статті, як «Королівство Київське по проекту Бісмарка», «Союз Визволення України» та інші. В останній [58], за висновками О. Кушніра, Ю. Липа доводив: «1. Союз Визволення України є єдиною організацією, що станом на початок Першої світової війни дбає про інтереси українців. 2. Російська імперія іманентно несе з собою зло і варварство, Європа – високу культуру. 3. Роль України й українців у Першій світовій війні – підтримка військ європейських держав і здобуття незалежності після їх перемоги. 4. Україна має всі підстави й можливості відбутися як держава» [56, с. 13–15]. Ідеї автора «Казки», висловлені майже за рік до Липових, ще більш екстремальні: він закликав українців «побити» «катів, / **Всіх** ворожих синів» [13, с. 5], а не вступати в будь-які союзи, що можуть бути трактовані навіть як колабораціоністичні. Такі заклики цілком у дусі світогляду Є. Маланюка, що абсолютно міг бути вже сформований як націоналістичний, зокрема, в період Першої світової війни, адже він (Є. Маланюк) на три роки старший за Ю. Липу та на час публікації «Казки» мав уже досвід військової служби.

У червні 1916 року головним редактором газети «Вільне слово» став П. Карманський [27, с. 990]. Видання стало більш якісним і професійним. Його по праву можна вважати одним із кращих серед небагатьох україномовних часописів того періоду. Тому абсолютно логічно, що хоч би через відсутність широкого вибору та з метою власної безпеки Є. Маланюк вирішив саме в цю

газету відправити свої ранні поезії. Водночас основною метою часопису було пробудження державницького мислення в українців. Цей факт також, очевидно, вплинув на вибір молодого поета, про що свідчить хоч би мілітарно-державницький пафос його «Казки».

Можемо стверджувати, що часопис «Вільне слово» міг потрапити до рук Є. Маланюка багатьма шляхами. Наприклад, він міг отримати газету безпосередньо з рук підпільних агітаторів СВУ на території України, зокрема, ще перед або під час навчання в Київській військовій школі, а також часопис міг бути переданий Є. Маланюкові кимось із українців, що з різних причин (поранення, відрадження тощо) були відправленні з фронту в заплілля, чи ще якимось способом. Проте непомітно відправити кореспонденцію до газети «Вільне слово», перебуваючи безпосередньо на фронті, він не міг.

Отож, важливо з'ясувати, як під час Першої світової війни молодому прапорщику можна було обійти воєнну цензуру та відправити свої поезії (хай і підписані псевдонімами) до ворожого російській імперії німецького містечка Зальцведеля, тобто у вороже заплілля. Для такого ризикованого вчинку потрібно було або дійсно належати до якоїсь таємної організації (наприклад, СВУ), або справді мати авантюрно-героїчний характер.

Попри (можливо, поки що) відсутність безпосередніх свідчень самого Є. Маланюка, наступним нашим завданням буде індуктивним та дедуктивними методами віднайти аргументи, які б переконливо ілюстрували ймовірність сприятливих обставин для відправлення віднайдених віршів до редакції газети «Вільне слово». Водночас, коли вдасться їх виявити, вони стануть надзвичайно важливим доказом авторства віднайдених творів.

Для розв'язання проблеми спочатку, спираючись на факти, почерпнуті з різних доступних на сьогодні джерел, спробуємо суто гіпотетично окреслити ймовірні можливості для відправлення віднайдених віршів за кордони російської імперії.

Загалом надіслати кореспонденцію в німецьке заплілля у другій половині 1916 – на початку 1917 років можна було двома шляхами: 1) доручити зробити це комусь зі знайомих (навіть – членові якоїсь таємної організації), що мав зв'язок чи сам належав до цивільного населення; 2) відправити листи самостійно.

Перший шлях хоч і теоретично ймовірний, але під час перебування у військовому підрозділі російської армії занадто обтяжливий для Є. Маланюка та й надзвичайно ризикований. У такому випадку автор віршів мав би вручити власну долю в руки чужій людині, хай і начебто близькій за духом. Знаючи про Маланюкову обережність у подібних ситуаціях, цей шлях вартує відкинути навіть гіпотетично. Адже сьогоднішній спільник, завтра міг виявитися й провокатором, зрадником, задрісником тощо. А за «сепаратистські» вірші, зокрема «Казку», автора й водночас прапорщика російської армії, що мав підпільний зв'язок із ворожою Німеччиною, в разі викриття чекала б сувора кара: його віддали б під військовий трибунал і у воєнних умовах за зраду імператорові навіть могли б розстріляти.

Найбільш імовірно, що відправити листи з віршами до Зальцведеля Є. Маланюк мав власноруч. Перебуваючи у військовому підрозділі та ще й на фронті, відправити вірші у видання СВУ було майже неможливо. Не потрібно навіть цензури, достатньо військовому листоноші глянути на адресу одержувача кореспонденції, аби доповісти про неї у відповідну інстанцію. Вирахувати відправника в межах військового підрозділу не склало б особливих зусиль.

Проте без особливого ризику відправити вірші у воєнний період Є. Маланюк міг, перебуваючи якийсь час сам серед цивільного населення, зокрема, у великих містах. Там воєнна цензура ще не спроможна була контролювати всю кореспонденцію, яка масово надходила до таборів російських військовополонених на теренах Європи. Свідчень цьому багато. Наприклад, до Олекси Кобця в табір для військовополонених у Фрайштадті надходили з дому (з Канева) «погрозливі» (за його ж визначенням) листи такого змісту: «І не вертайся, мовляв, бо тут на тебе поліція набирає, ти десь там у “зменницькому” таборі живеш» [38, с. 365]. Як бачимо, жодна цензура не зупинила листів, у яких «зменника» імператора попереджували (а це, фактично, карний злочин у будь-якій країні й за різних часів) про зацікавлення ним поліцією.

Урешті, якби цензура й перехопила Маланюкові вірші, підписані псевдонімами, десь у великому населеному пункті, то розшукати автора було б майже неможливо. Коли ж ще й змінити почерк, то відправку віршів до Німеччини навіть авантюрою назвати важко (зовні конверт виглядав як звичайна кореспонденція з кимось із військовополонених); радше – це прагматичний розрахунок, одна з яскравих рис непересічного характеру Є. Маланюка.

Як було вже сказано, у виданнях СВУ бракувало, зокрема, якісних поезій. І коли, наприклад, поезії військовополоненого О. Кобця друкували «з номера до номера, жодного з них не пропускаючи» [38, с. 331], навіть у самому «Віснику» СВУ, то зрозуміло, що у «Вільному слові» могли залюбки брати до чергового номера досить високого ідейно-естетичного рівня вірші, тим більше, якщо вони були надіслані з України. Про те, що віднайдені поезії для кожної публікації були відправлені окремими кореспонденціями, засвідчують дещо відмінні підписи під ними (Чумак, Ев. Чумак, Евген Чумак). Та й лист-пакет із декількома віршами обов'язково привернув би увагу на шляху до Німеччини. Отож, їх явно друкували в порядку надходження.

Переконалися в достовірності висунутої гіпотези про власноручне відправлення Є. Маланюком листів із віршами до Зальцведеля можна було б шляхом порівняння дат виходу в світ розшуканих публікацій із детальною хронологією перебування Є. Маланюка на фронті під час Першої світової війни, а саме в другій половині 1916 – на початку 1917 років. Хронологічний порядок опублікування розшуканих віршів у газеті «Вільне слово», який, коли його для зручності пронумерувати, є таким:

1. Гарський Володимир. Казка – 5 серпня 1916 року (ч. 19).
2. Чумак. Різдяна пісня – 6 січня 1917 року (ч. 2–3).
3. Чумак. «Дайте крила мені...» (з циклу «Мрії») – 17 січня 1917 року (ч. 5).

4. Чумак. Над колискою – 27 січня 1917 року (ч. 8).

5. Чумак Ев. До товариша – 10 лютого 1917 року (ч. 12).

6. Чумак. «Раз бачив його, повним сили, вогню...»; «Не для тих мої тужні мотиви...» – 17 лютого 1917 року (ч. 14).

7. Чумак Евген. «Тиха нічка... В безмежному морі...»; «Там, на фоні зеленого ложа...» (обидва – «з циклу «Мрії») – 28 березня 1917 року (ч. 25).

У підсумку інтервал між 1 і 2 публікаціями тривав 5 місяців. Між 2, 3 і 4 – 10–11²⁶ днів. Між 4, 5 і 6 – відповідно 14 та 7 днів. Із різних причин відправлення віршів чи їхні публікації могли затриматися, але середній інтервал між їх виходом у світ становить тих же 10–11 днів. А от між 6 і 7 публікаціями інтервал приблизно аж у 40 днів.

Отже, можемо стверджувати, що 2–6 публікації виходили у світ із певною періодичністю (за незначним винятком) упродовж **січня–лютого 1917 року**. Звичайно, така системність не може бути випадковою. Тож 10 днів можемо вважати середньоарифметичним інтервалом між часом відправлення віршів із терен тодішньої російської імперії до їх виходу в світ на території Німеччини²⁷.

Тепер від дат публікацій у газеті «Вільне слово» віднайдені віршів відніmemo отих середньоарифметичних 10 днів, необхідних для відправлення кореспонденції та підготовки матеріалів до друку, і відповідно з'ясуємо, де перебував Є. Маланюк:

1) у **кінці липня 1916 року**;

2) з **кінця грудня 1916 року** до приблизно **середини лютого 1917 року**;

3) у **середині березня 1917 року**.

Хронологічні відомості про публікації віднайдені творів вибудували дуже вузькі часові межі (своєрідне «прокрустове ложе») ймовірного їх відправлення за кордон. Якщо факти з біографії Є. Маланюка в такому ж хронологічному порядку та в межах визначених часових координат вкажуть на можливість його перебування в місцях, сприятливих для відправлення листів за кордон²⁸, то матимемо ще одне надзвичайно важливе (на цей раз – задокументоване) підтвердження, що він дійсно мав очевидну можливість відправити поезії за кордон, а отже – безсумнівно може бути й потенційним автором віднайдені творів.

Важливо також з'ясувати причину появи останніх віршів аж через 40 днів після попередньої публікації²⁹. Врешті, варто спробувати збагнути, чому в останній публікації з'явився дещо не надто «сезонний» вірш: середина березня, а

²⁶ Газета виходила в середу та суботу; відповідно інтервал у 11 днів з'являвся, коли одна публікація виходила в суботу, а інша наступного тижня в середу.

²⁷ Чи автор встигав прочитати опубліковані поезії в газеті за цей час – для нас зараз не суттєво.

²⁸ Тобто, якщо Є. Маланюк тоді перебував не безпосередньо на фронті, а у великих містах, чи його військовий підрозділ зазнавав передислокації на велику відстань, чи він з інших причин перебування в дорозі тощо; головне, щоб він мав змогу усамітнитися, аби непомітно відправити кореспонденцію.

²⁹ Аж 28 березня, а не в кінці лютого 1917 року, як цього б вимагала попередня періодичність.

в поезії «Тиха нічка... В безмежному морі...», наприклад, «приємний Ллють запах квіточки нічні», «спить город» [100, с. 2], тобто в поезії наявні художні деталі, які радше характерні для більш пізнього весняного або навіть літнього пейзажу. У попередніх віршах чогось подібного не було³⁰.

Аби розв'язати поставлені завдання, використаємо інформацію, яку свого часу надав Л. Куценко [54, с. 282–283], а також наявну в його публікаціях, де зроблені посилання на документи, що засвідчують географію перебування Є. Маланюка в 1916–1917 роках³¹. Далі у військовій біографії поета поетапно розглянемо кожен період, коли вірші найімовірніше були відправлені до Німеччини.

1. Кінець липня 1916 року.

Із січня до серпня 1916 року Є. Маланюк перебував у 39 запасному піхотному полку, що дислокувався у м. Шуя Володимирської губернії. Це, за повідомленням Л. Куценка, відомості з архіву поета в УВАН у США (Ф. LXXXVIII. – Спр. 16) [52, с. 91; 54, с. 282]. Правда, у статтях Є. Маланюк також писав, що десь у той період він «мешкав» у «великім будинку московського фабриканта» [75, с. 401], згадував вистави в Московському художньому театрі [75, с. 410], зокрема «Вишневий сад» А. Чехова, «Горе з розуму» О. Грибоедова та інші [74, с. 428–430]. Отож, він або деякий час тоді перебував у Москві, або досить часто туди навідувався³². Та загалом важливо, що перший лист до Зальцведеля міг бути відправлений саме в момент кардинальної зміни дислокації підрозділу (**кінець липня 1916 року**), у якому служив тоді ще молодий поет, тобто по дорозі на Західний фронт (ідеальне місце та час для повної конспірації). Врешті, ведучи такий активно культурний спосіб життя, наприклад, у Москві, до серпня 1916 року Є. Маланюк мав досить сприятливі умови, аби й писати вірші.

2. Кінець грудня 1916 – середина лютого 1917 років.

Із 12 серпня 1916 року Є. Маланюк призначений молодшим офіцером у 4-ту роту 2-го Туркестанського стрілецького полку, а згодом переведений у 2-гу кулеметну роту. «Отже, – підсумовував Л. Куценко, – із 12 серпня 1916 по 13 листопада 1920 року Євген Маланюк – на війні. Різні будуть фронти, різні армії, але все то буде війна» [51, с. 34–35]. Звичайно, у фронтових умовах непомітно відправити листи до ворожої російській імперії Німеччини було б нереально, але якраз у період, коли в газеті «Вільне слово» опубліковано найбільше віднайдених віршів (2–6 публікації), виявляється, Є. Маланюк бував у **Рівному**. Відповідно більш детально проаналізуємо доступну інформацію про його перебування в

³⁰ Наприклад, «Різдвяна пісня» надрукована на Різдво, зимові описи в баладі «Над колицкою» також відповідали тій порі року, коли твір був надрукований; та і Є. Маланюк намагався писати вірші, що відображають стан природи, характерний для тої пори року, коли вони творилися, – про це, принаймні, свідчить датування під деякими з них.

³¹ Нагадаємо, Л. Куценко працював з архівом Є. Маланюка в УВАН у США (Ф. LXXXVIII) та в Центральному державному військово-історичному архіві Росії в м. Подольську (Ф. 3424. Оп. 1).

³² Врешті, Шуя від Москви не так уже й далеко, якщо брати до уваги розміри російської імперії.

цьому місті, адже саме звідти дійсно можна було знову конспіративно відправити листи в табір для військовополонених у Зальцведелі.

Свого часу в листі Л. Куценко повідомляв: «Цікавий для Вас наказ від **7. 12. 1916** № 423 п. 3. Прапорщик Маланюк відряджений до 2-ї запасної кулеметної роти в м. Рівне, де він буде до **3. 03. 1917** року [виокремлення шрифтом моє. – М. К.]» [54, с. 282]. Як далі з'ясуємо з публікацій Л. Куценка, метою відрядження Є. Маланюка до Рівного було навчання на офіцерських кулеметних курсах. Водночас, з **13 грудня 1916** до **2 лютого 1917** року він брав участь у позиційних боях на лінії села Раймістечко і колонії Мокресове [53, с. 31]. Як можна було поєднати навчання з участю в боях – уявити зараз досить складно. Але коли читаєш розділ «Два рівенські вірші митця» з книги Л. Куценка, загалом складається враження, що одночасне перебування на офіцерських курсах та участь у позиційних боях – це період, коли Є. Маланюк мав найбільше вільного часу, який, зокрема, міг навіть присвятити творчості. Очевидно, таке поєднання давало Є. Маланюкові додаткову свободу від воєнних буднів, бо «позиційні бої затихали, і молодий офіцер знаходив час для знайомства з містом Рівним» [53, с. 31].

Зауважмо, Л. Куценко, не знаючи нічого про тогочасні публікації Є. Маланюка, навіть говорить про його «**скупі рівенські відпустки**», які «знайшли й документальне підтвердження», маючи на увазі відому поетову «світлину у військовому строї офіцера російської армії» [53, с. 32]. Виявляється, вона була зроблена не 1914 року і не в січні 1916 року, як досі вважали дослідники, а саме рівенським фотографом Ш. Гальперінім **наприкінці грудня 1916 року** (тоді, коли, згідно з офіційними послужними записами, Є. Маланюк мав брати участь у позиційних боях). На її звороті збережений «і єдиний скупий лист Є. Маланюка з фронту батькові». Текст напису на фотографії³³ також засвідчує, що на зламі 1916–1917 років постійним місцем перебування Є. Маланюка було Рівне.

Та, щонайважливіше, тоді Є. Маланюк знаходив час і для **творчості** – маємо тому ще одне документальне підтвердження. Саме в Рівному **1916 року** (а це могло бути знову ж таки тільки в **грудні**), як стверджує Л. Куценко, написаний Маланюків російськомовний вірш «Эти вечера с хрупким морозом...», який збережений у поетовому архіві в УВАН (США) «разом з іншими юнацькими поезіями» [53, с. 31–32] та який ідейно-стилістично споріднений із деякими поезіями, опублікованими у газеті «Вільне слово».

Отож, як впливає з фактів, що навів Л. Куценко, попри навчання та бої в Є. Маланюка був вільний час і для творчості, і для листування, і для усамітнення в місті. А це означає, що маємо документальні підтвердження й того, що **наприкінці грудня 1916** та в **січні – першій половині лютого 1917 років** Є. Маланюк мав не тільки знову сприятливі умови, аби відправити 2–6 публікацій до Зальцведеля, а й для того, щоби писати вірші.

³³ «Дорогой папа! С Новым годом! Дай Бог, чтобы сбылись все наши пожелания. Посылаю тебе свою фотографию. Почему не пишешь мне в г. **Ровно?** Твой Женя» [53, с. 32–33].

Більше того, тепер можемо документально засвідчити причину затримки при відправленні 5-ї публікації. Виявляється, указом від **26 січня 1917 року** прапорщику Є. Маланюку було присвоєне військове звання підпоручика [53, с. 31]. А саме **27–28 січня** він, згідно з попередньою періодичністю, мав би відправити лист до редакції «Вільного слова». Та підвищення в ранзі, зрозуміло, вимагало проходження формальних процедур, а також відзначення події й переосмислення нового становища в армії, тому й усамітнитися в такий період у місті було просто неможливо.

Тепер залишається з'ясувати, чому останні вірші не були відіслані приблизно **17–18 лютого 1917 року**, як це звично робив Є. Маланюк, перебуваючи в Рівному, а лише через **40 днів** (аж у **другій половині березня 1917 року**) – коли він мав би бути вже на фронті, звідки мало ймовірно (а то й неможливо) непомітно відправити лист до Німеччини.

Як засвідчують архівні документи, тоді Є. Маланюк закінчував кулеметні офіцерські курси та «на произведенном испытании **18 февраля 1917 г.** в знании пулеметов Максима, Шверлозе, германского, выючки, стрельбы бомбомета типа “ГР” выказал очень хорошие успехи» [51, с. 35]. Звичайно, за таких екстремальних обставин просто неможливо було непомітно вибратися до міста. Та й в останні дні перед іспитами навряд чи було до поезій.

Логічно, що після здачі екзаменів («випробовувань») навчання Є. Маланюка на офіцерських курсах закінчилося. Та в місті він перебував аж до 3 березня 1917 року, але вже у складі свого підрозділу, бо ще в грудні 1916 його «полк розташувався в Рівному, хоч частини продовжували запеклі бої на фронті» [53, с. 31]. Зрозуміло, в бойових умовах було не до творчості, а можливості відправити вірші в тил ворога – й поготів. Тими обставинами, очевидно, якраз і зумовлена пауза в публікаціях віднайдених творів, уміщених у газеті «Вільне слово».

Тепер залишається з'ясувати, як через деякий час Є. Маланюкові все ж вдалося начебто у фронтових умовах відправити до Зальцведеля лист із віршами, що були опубліковані останніми, та чому він відважився підписати їх повним справжнім ім'ям?

3. Середина березня 1917 року.

2 березня 1917 року помер Филімон Маланюк [69, с. 181, 213]. «З фронту навіть на похорон батька не відпускали, – писав Л. Куценко, – проте в штабі знайшлася, очевидно, добра душа, і в штабних документах полку з'явився наказ за №103 про відрядження підпоручника Маланюка в посад Ново-Архангельськ Херсонської губернії у справах служби. Чотирнадцять днів невеселої відпустки... І знову фронт» [51, с. 35]. Відлік відпустки, очевидно, потрібно вести від 4 березня. Додавши 14 днів, отримаємо дату – **18 березня**: саме тоді Є. Маланюк повинен був повертатися на фронт. Якщо тепер до цієї дати додати отих середньоарифметичних 10 днів, отримаємо точну дату виходу в світ останньої публікації віднайдених віршів у газеті «Вільне слово» – **28 березня 1917 року**.

Отже, напрошується логічний висновок, що останній конверт із віршами, як колись і перший, був знову відправлений по дорозі на фронт – найнадійніший

спосіб для повної конспірації. Цим, зокрема, можна пояснити й те, що останні вірші, опубліковані у «Вільному слові», Маланюк відважився підписати не тільки вже звичним псевдонімом, а й уперше повним власним ім'ям – **Евген**. Часткову деконспірацію підпису дозволяли також і революційні події в лютому–березні 1917 року, коли, зокрема, російський імператор уже зрікся престолу.

Врешті, тепер також можемо пояснити, чому в останній (28 березня 1917 року) публікації з'явився дещо «несезонний» вірш. Очевидно, як і ще одна поезія з циклу «Мрії», що побачила світ у тому ж номері газети «Вільне слово», він належав до найбільш ранніх (ще довоєнних) творів Є. Маланюка, які зберігалися в Архангороді та під час відпустки (у зв'язку зі смертю батька), можливо, були навіть доопрацьовані³⁴, а потім по дорозі на фронт відправлені до Зальцведеля.

Як бачимо, наявної на сьогодні інформації про місця перебування Є. Маланюка під час Першої світової війни цілком достатньо, аби мати документальне підтвердження сприятливих обставин (коли він безпосередньо не перебував на фронті) для відправлення ним за кордон віршів, імовірний час надсилання яких хронологічно повністю співпадає з часом їхніх публікацій у газеті «Вільне слово». Навіть для жандармського управління це були б вагомні докази, коли б через непередбачувані обставини конспіративний план молодого поета провалився. Більше того, можемо навіть пояснити причину затримки однієї з публікацій (присвоєння Є. Маланюкові чергового військового звання), а також наявність дещо «несезонного» пейзажу в одній із поезій, опублікованих у березні.

Отже, «прокрустове ложе», вибудоване із відомостей про час публікацій віднайдених віршів, дивовижно точно заповнилося гіпотетично необхідними фактами саме з фронтової біографії Є. Маланюка, хоч інтервали між виходом у світ поезій, зауважмо, були надзвичайно різними й сягали близько 7, 10–11, 14, 40 днів та навіть 5 місяців. Практично навіть неможливо уявити, як факти з біографії іншого письменника могли б так точно вписатися в часові параметри, задані віднайденими публікаціями. Тому сумарно ці та інші попередньо наведені аргументи й гіпотетичні припущення засвідчують, що найбільш вірогідним автором віднайдених творів був саме Є. Маланюк. Про їхній зв'язок із подальшою творчістю письменника вказує ще низка інших фактів, які знову ж таки потребують окремих досліджень. Але вже маємо прецедент, що явно ставить під сумнів висновки попередніх дослідників стосовно літературного дебюту Є. Маланюка саме після поразки першого етапу національно-визвольної боротьби 1917–1921 років.

IV. Пошуки ймовірних публікацій Є. Маланюка другої половини 1921 року. Коли маємо цілком реальні підстави стверджувати, що Є. Маланюк почав друкувати власні твори ще в період Першої світової війни, то, зрозуміло, виникає запитання: чи він не публікував їх також у часи національно-визвольної боротьби, зокрема, у 1918–1920 роках? Дати вичерпну відповідь на поставлену

³⁴ Можливо початковий варіант вірша був написаний у зв'язку зі смертю матері, якої не стало у липні (тому у віднайденому вірші й «Ллють запах квіточки нічні»), але це вже одна з низки інших тем, які потребують окремих детальних досліджень.

проблему, звичайно, зараз майже неможливо, бо навіть важко уявити, в яких виданнях і під якими псевдонімами (чи криптонімами) могли з'явитися публікації письменника та чи взагалі вони були. Врешті, періодика цього періоду майже не збереглася (за винятком хіба що поодиноких видань), то й фактично немає, де шукати тогочасні тексти. Досі, наприклад, не віднайдена навіть ціла фронтова збірка «Пісні крові» В. Сосюри.

Проте, ще в 1990-х роках, працюючи над проблемою витоків української еміграційної літератури 1920–1930-х років, доводилося опрацьовувати тогочасні періодичні видання, які виходили за межами України. За принципом хронологічного підбору, одним із перших у поле зору потрапив «тижневик Українського Козацтва» «Син України», який видавала Українська Військова місія у Варшаві ще з 7 серпня 1920 року. У ньому вдалося виявити низку різножанрових текстів, які тим чи іншим способом вказували на певну спорідненість із творчістю Є. Маланюка. Підписані вони були по-різному (у тому числі й криптонімами та явними псевдонімами), але ідейно-тематично та стилістично немовби ставали частинами мегатексту письменника. Особливо цінними серед них є декілька поезій, що були написані вже в останні місяці активної боротьби Армії УНР, тобто до 21 листопада 1920 року. Перечитуючи їх, ставало зрозуміло, що той історіософічний струмінь, витoki якого попередні дослідники приписували чи то Є. Маланюкові, чи то Ю. Дараганові, в українську еміграційну поезію 1920–1930-х років «улив» навіть не один якийсь поет, а декілька. Для менш-більш об'єктивного висвітлення порушеної проблеми навіть було сплановане дослідження, де мали бути оприлюднені виявлені, м'яко кажучи, «запозичення» Є. Маланюка деяких провідних мотивів його подальших поезій. Але розшукати хоч найскупіші відомості про авторів тижневика «Син України», опрацьовуючи згодом чималу кількість еміграційних джерел (у тому числі й архівних) того часу, так і не вдалося. Натомість ставало все чіткіше зрозумілим, що українська еміграційна періодика, зокрема початку 1920-х років, – це часто досить велетенське сховище найрізноманітніших псевдонімів, криптонімів (деколи одноразових) чи навіть анонімів, у якому дуже важко, а іноді просто неможливо ідентифікувати авторів численних публікацій. Тому не вартувало поспішати й із висновками щодо віднайдених публікацій у тижневику «Син України».

Як було вже зазначено, у процесі пошукової роботи було з'ясовано, що Є. Маланюкові належить низка втаємничених псевдонімів та криптонімів, серед яких і В. Запонюк [45, с. 119]. Якраз ним підписаний вірш «З циклу “Пісні багнетів”», що побачив світ у травні 1921 року в 14–15-му числі “Сина України”» [28, с. 3]. Тож **перший** факт співпраці Є. Маланюка з цим періодичним виданням все ж маємо.

Водночас у «Епітафії» «Адамові де-Монтрезор», написаній 1939 року після загадкового зникнення й імовірної смерті графа, Є. Маланюк зізнавався:

О, любий мій! В страшнім безмежжі степу
Молились ми, щоб судний день настав,
І лірика зламала ржавий епос,

І в полі – ні могили, ні хреста... [62, с. 74]

Ці інформаційно скупі рядки, попри їхню метафоричність, все ж підказують не тільки про щирю дружбу молодого Є. Маланюка з графом А. де Монтрезором, але й про їхнє спільне зацікавлення літературною творчістю. Зокрема, як випливає з рядків вірша Є. Маланюка, був період, коли вони обидва віддавали перевагу захопленню «епосом» (очевидно, прозою). Але трагічні акорди фіналу національно-визвольної боротьби 1917–1921 років змусили їх стати ліриками.

Вислів – «В страшнім безмежжі степу» – вказує, що відбулося це приблизно в другій половині 1920 року в степовій зоні України. Бо, як підтверджують архівні матеріали, виявлені останнім часом [96, с. 265], там Є. Маланюк міг перебувати тільки в той період. Така інформація підтверджена й у листі Євгенії Маланюк (племінниці письменника) до Л. Куценка, який дещо хибно її виправив, вказавши, зокрема, що Є. Маланюк не міг бути 1920 року в Архангороді восени, а лише – «ранньої весни» (у березні) [52, с. 47].

Проте, як вказують архівні документи, «з кінця грудня 1919 р.» (тобто після поховання командарма В. Тютюнника) Є. Маланюк «перебував у польському полоні у м. Рівне та таборі Ланцут», що був розташований на території Польщі. І лише «у червні–липні 1920 р.» він був «приділений до штабу 4-ої запасної бригади Армії УНР», точного місця розташування якої, на жаль, не знаємо. У «серпні–вересні 1920 р.» Є. Маланюк «знаходився на лікуванні у шпиталі». Причини його перебування там не знаємо. Та письменник ніде не згадував про смертельно-бойове поранення. Отож, він або зазнав порівняно незначної рани, або був інфікований якоюсь хворобою, тому, як вказано в «Епітафії», міг продовжувати займатися творчою працею. І лише «з жовтня 1920 р.» Є. Маланюк знову повернувся до штабу Армії УНР, ставши «старшиною для доручень організаційного відділу» [96, с. 265].

Аналізуючи твір такого поважного жанру, як епітафія, не маємо жодних підстав піддавати сумніву твердження Є. Маланюка щодо їх паралельної творчої праці з графом у період бойових дій Армії УНР. Отже, мають існувати твори (як прозові, так і поетичні), що були написані ними, зокрема, в той час. Але от про долю цих текстів – нічого не знаємо. Якщо вони існували лише в рукописних варіантах, то навряд чи варто сподіватися на «чудо» їх розшукати. Та коли хоч дещо з написаного тоді було опубліковане, то існує (хай і незначний) відсоток імовірності віднайти ці тексти. Правда, коли й існують такі публікації, то вони навряд чи підписані повними прізвищами авторів. Тому передусім потрібно передбачити можливі варіанти підпису (як псевдонімів, так і криптонімів) під ними.

Щодо Є. Маланюка, то, як уже знаємо, він умів утаємничувати свої тексти багатьма псевдонімами та криптоніми, у тому числі – й досить таки непередбачуваними. Нагадаємо, у газеті «Рідний край» вдалося віднайти тексти Є. Маланюка, що, зокрема, підписані псевдонімами Четар Гудзан, Гудзан-Чорний та М. Стодоріг [47, с. 183–213]. Один із них навіть датований «осінню 1919» року, а два інші, можливо написані саме в останні місяці збройної боротьби на

території України, оскільки оповідають про ті часи. А головне – ці тексти **прозові**, тому якраз і засвідчують достовірність інформації Є. Маланюка, висловленої в «Епітафії», про його зацікавлення в період національно-визвольної боротьби «ржавим **епосом**».

Про псевдоніми А. де Монтрезора, врешті як і про значну частину його творчого доробку, не знаємо майже нічого. Але коли б вдалося знайти періодичне видання, де друкував свої фронтівні твори граф, можна було б спробувати розшукати там і тогочасні твори Є. Маланюка, навіть якщо вони й утаємничені невідомими досі підписами, адже в низці ключових метафор з «Епітафії» також указане й імовірне ідейно-тематичне спрямування тогочасних поезій обох авторів. Адже не дарма загалом «скупий» на визнання взаємної дружби Є. Маланюк називає А. де Монтрезора – «любий мій». Отож, у них могли бути якість таємниці, які передовсім стосувалися творчої співпраці у другій половині 1920 року. Тому, очевидно, автор в «Епітафії» акцентує увагу саме на цьому періодові фронтного побратимства, адже їхня дружба тривала й далі, незважаючи на те, що А. де Монтрезор став зятем Павла Скоропадського (та й за політичними поглядами був «гетьманцем»), а політику гетьмана Є. Маланюк деякий час гостро критикував.

У той же час, якщо у другій половині 1920 року Є. Маланюк разом із графом дійсно мав публікації, зокрема утаємничені, в одному періодичному виданні, то тільки А. де Монтрезор (може, ще редактор видання, але й то не обов'язково) міг підтвердити їхнє справжнє авторство (наприклад, як зробив свого часу Володимир Бончковський, що розкрив низку псевдонімів та криптонімів Є. Маланюка, якими він підписував власні утаємничені публікації в польських періодичних виданнях). Тож зі смертю графа Є. Маланюк немовби «втрачав» частину (хай і не значну, але дуже важливу) свого творчого доробку.

Врешті, у результаті пошукової роботи вдалося віднайти інформацію, де вказане періодичне видання **другої половини 1920 року**, у якому друкував свої твори А. де Монтрезор. Невідомий автор, що підписався N. N., у рецензії на літературний місячник «Веселка» зазначав: «**Монтрезор** був значно цікавіший раніш у «**Сині України**», аніж тепер у «**Веселці**»» [85, с. 155].

Та перш ніж перейти до пошуків творів графа в зазначеному виданні, все ж вартувало б з'ясувати, хто, окрім Є. Маланюка, володів досить таки конфіденційною інформацією; тобто попросту, хто такий отой загадковий рецензент «Веселки», що підписався – N. N.? Спочатку спадало на думку, що ним, можливо, був Михайло Мухин, товариш Є. Маланюка з осені 1923 року, тобто з часу, коли поет прибув із каліського табору до Подєбрад на навчання в Українській господарській академії. Адже саме М. Мухинові, наприклад, належить огляд зшитку журналу за першу половину 1923 року [84, с. 89–90]. Правда, публікації в «Українському студентові» критик підписував своїм прізвиськом або псевдонімом **Киянин** (чи відповідним криптонімом – **К.**). Та й порівняльний аналіз обох рецензій досить швидко поставив під сумнів таке припущення, але водночас почав виявляти, що автором відгуку на «Веселку», який нас цікавить, міг бути ніхто інший, як сам – **Є. Маланюк**.

Зустрічаючи в періодиці 1920–1930-х років більш «відверто» підписані рецензії на видання, де ймовірно були опубліковані твори рецензента, все ж при пошуку фронткових публікацій Є. Маланюка не хотілося акцентувати увагу на гіпотезі про авторство публікації в «Новій Україні». Але оскільки пошук автора підпису N. N. може стати важливим ланцюгом для нашого подальшого дослідження, то все ж зупинимося й на цій проблемі.

Проаналізувавши рецензії Є. Маланюка першої половини 1920-х років, бачимо між ними та рецензією, підписаною N. N., низку не тільки ідейно-тематичних, але й стилістичних подібностей. Наприклад, читаємо першу Маланюкову рецензію на перше число таборового місячника: «Примітивно кажучи, зшиток ч. I[-го] “Веселки” вийшов під знаком **Грицька Чупринки**, яскравий, але непожиточний вплив якого відчувається в кожній стрічці. Гадаю, що очевидною є шкідливість “псевдокласичного” наслідування цього єдиного, у своїм роді, революціонера в нашій поезії. Як яскрава індивідуальність – він не залишив (та й не міг залишити) по собі школи чи напрямку. Отже, послідування ці можуть спричинитися тільки до появи десятка **маленьких Чупринок**. Не більше!» [70, с. 4]. А ось фрагмент так само Маланюкової рецензії вже на друге число «Веселки»: «п. Падолист безнадійно закохався не то в **Чупринку**, не то в **Сєверяніна**...» [59, с. 5].

Зауважмо, ці критичні застороги робить Є. Маланюк, який у «Думках про мистецтво», написаними приблизно у той же час (1922–1923 роки), що і процитовані рецензії, стверджував: «Коли спитати українця, який в українській поезії найбільш музичний поет, то я певен, що 90 із 100 скажуть: **Чупринка** (як більшість москалів скаже – Бальмонт). І будуть вважати це найсвятішою з аксіом, будуть доводити, що без **Чупринки** не було б Тичини, що Тичина виріс “під впливом” **Чупринки** і т. ін.» [61, с. 303].

Зрозуміло, сам Є. Маланюк належав до тих небагатьох (10-ти відсотків, за його ж, напевно «скромно» перебільшеними, підрахунками), які боролися з наслідуванням тогочасними молодими поетами стилю Г. Чупринки. Навіть за чисто «математичними» підрахунками таке твердження є свідченням суб’єктивності авторської думки. Але до цього «скромно» малого числа знавців літератури потрібно віднести й невідомого автора, що підписався N. N., бо, наприклад, у його рецензії на річник «Веселки» за 1922 рік читаємо про І. З-ка (Івана Зубенка) таке: «Він, правду кажучи, іноді здібний бути ультра-**чупринченястим** (“Краса” – ч. I) або навіть більш **вороним**, аніж сам Микола **Вороний** (“Веселка” – ч. I). Але коли б під нижченаведеними рядками був підпис якого-небудь розрекламованого автора, то напевне від берегів Шпреї та Влтави до Чернівців та Збруча всі шопотіли б: “Знаменито”! (“Kolossal!”)» [85, с. 154].

Якщо порівняти Маланюкову рецензію на перше число «Веселки» та підсумкову рецензію на річник цього ж журналу, то навіть може скластися суб’єктивне враження, що інші таборові поети послухалися порад Є. Маланюка та й перестали «подражати» стилю **Г. Чупринки**, а от трохи старший за віком І. Зубенко ще не зовсім переборює цей вплив, тому й отримав індивідуально-дипломатичне «попередження», очевидно, все ж від того таки – Є. Маланюка. А

ще більше рецензента «дратус» захоплення І. Зубенка творчістю **М. Вороного**. І тут маємо ще один доказ, що автором цитованої публікації міг бути саме Є. Маланюк, який аж надто відверто та послідовно «боровся» із впливом М. Вороного на українських поетів. А оце «Знаменито!» («Kolossal!») у кінці цитати – яскравий приклад стилю Маланюка-публіциста: з гіперболізацією, іншомовними вкрапленнями, кількома знаками оклику та дужками.

Ще, як уже знаємо, Є. Маланюк у рецензії на друге число «Веселки» боровся із впливом на Аполлонія Падолиста (О. Варавина) творчості російського поета **Ігоря Сєверяніна**. «N. N.» запідозрив у цій же «хворобі» Бориса Грінвальдта: «**Грінвальдт іноді** разом із Ю. Дараганом у нетрях княжої доби, **іноді** влучно **северянить** (“Улітку”), **іноді** ж буває в високій мірі дидактичний (“Лірами, громом”))» [85, с. 155].

Звернімо також увагу, що в цій невеличкій цитаті автор рецензії декілька разів вжив слово «**іноді**». У попередніх абзацах також зустрічаємо це слово («**М. Селегій** буває **іноді**, що навіть заворожує /.../; **М. Конопацький іноді** ніжно малює в староукраїнських тонах /.../» [85, с. 155]). Загалом можемо говорити про певний стилістичний недогляд з боку автора та й редактора публікації, адже слово «**іноді**» має в українській мові низку синонімів.

Щось подібне, наприклад, зустрічаємо в рецензії Є. Маланюка на польський поетичний місячник «Скамандер», але автор ніби вчасно зауважив цей стилістичний недогляд і слово «**іноді**» далі замінив синонімом «зрідка»: «**Іноді**, як дужий подих вітру, крізь журнал проходить могутня й дика поема **Ю. Тувіма** /.../ **Іноді** журнал відвідує самотній анахорет – **Л. Околув-Подгурський** /.../ **Зрідка** приходять **Ян Лехонь** і кладе до стіп Аполлона китицю своїх завжди прекрасних віршів» [73, с. 68].

Можливо, доведенню належності криптоніма N. N. Є. Маланюкові потрібно присвятити окреме дослідження, але вже низка красномовних фактів засвідчує, що він належить саме цьому письменникові. Можна й далі наводити приклади, що спонукають до такого висновку. А щодо рецензії М. Мухина на піврічний зшиток «Веселки» (січень–червень), то вона й ідейно-тематично, і стилістично різновекторна із рецензією, що підписана N. N. Можливо, М. Мухин написав її на прохання Є. Маланюка. Але попри твердження М. Мухина про дружні стосунки з поетом зразу ж по його приїзді до Чехо-Словаччини [16, с. 38], рецензент піврічного зшитка «Веселки» надзвичайно стисло «пробігся» по прозі та поезії (з поетів відзначив тільки Є. Маланюка та Ю. Дарагана), уміщених у ньому, а найбільше площі своєї публікації присвятив полеміці з Маланюком-критиком. Зокрема, піддав сумніву Маланюкові захоплення творчістю П. Тичини та майстерністю поезій М. Рильського: «Нащо так возвеличувати П. Тичину, автора випадкових “Сонячних кларнетів”? Не варто також обмежуватись виключно “майстерною” оцінкою творчості Максима Рильського, де власне нема технічної майстерності, а є природна грація, органічна легкість» [84, с. 89].

Далі маємо ще один цікавий факт. У цьому ж номері «Українського студента», де була поміщена рецензія М. Мухина на піврічний зшиток «Веселки», опублікована також стаття під назвою «Крізь бурю й сніг», яка також підписана –

N. N. Її автор, як і критикований М. Мухиним Є. Маланюк, також захоплюється творчістю М. Рильського, але критично ставиться до багатьох інших українських поетів підрадянського періоду: «А потім надійшли роки, коли більшість спорідненої з літературою суспільності **розтичинилась** на обидві **сосюри** та й заповіщучила» [86, с. 20], – стверджував утаємничений N. N. А ось поетичні рядки Є. Маланюка, написані приблизно в той же період:

Бідне серце віддав на поталу нещадним спрагам,
Обернув лютий розум у трактор на ниві слів.
До **Тичин** та **Сосюр** я навмисне тверезим варягом
Увійшов в цю добу історичних вітрів і злив [71, с. 102].

Тепер до цих рядків додамо ще Маланюків вірш «Сучасники», присвячений М. Рильському і П. Тичині та написаний у той же період, що й стаття «Крізь бурю й сніг», тоді без зайвих коментарів стане зрозуміло, хто цей загадковий – N. N. Та для більшої впевненості наведемо й інші факти, що засвідчують авторство публікації в «Українському студентіві».

Наприклад, у статті «М. Рильський в п'ятдесятиліття», написаній 1951 року, Є. Маланюк процитував рядки «молодого, майже юного» київського поета: «Учора був у мене сатана. / Моя душа для нього непотрібна: / Занадто супокійна і ясна, / До місяця осіннього подібна» [68, с. 318]. Ця «метафізична» строфа наявна й у статті «Крізь бурю й сніг», хоча вона й не належить до збірок М. Рильського, під враженням від яких автор (N. N.) написав свій схвальний відгук. Отже, ця строфа якось особливо запала в душу автора статті; так, як і запала в душу Є. Маланюка, який світ взагалі сприймав із метафізичних позицій. У цитатах одного й того ж фрагмента є навіть деякі розбіжності (на початку: «Учора...» – «Сьогодні...»; пунктуаційні), а це свідчення того, що автор статті цитував його з пам'яті. За відсутності джерел подібні неточності при цитуванні досить часто допускав саме Є. Маланюк, пишучи власні літературознавчі розвідки.

Статтю «Крізь бурю й сніг» автор (N. N.) закінчив такими рядками: «Цікаво зазначити, що західні та еміграційні рецензенти, на всі заставки вихваляючи Кримського та Атаманюка, не можуть спромогтися на зрозуміння та належну оцінку центральної постаті **сучасної київської Александрії**, кому присвячені ці уривчасті рядки» [86, с. 21], тобто М. Рильському. Пояснення терміна «**Київська Александрія**» знаходимо саме у статті Є. Маланюка, яка так і називається – «**Київська Александрія**» (1936). Із неї також стає зрозумімо, чому автор публікації «Крізь бурю й сніг» назвав М. Рильського «центральною постаттю **сучасної київської Александрії**». Навіть сам термін «**Київська Александрія**» Є. Маланюк згодом писав по-різному (**Київська Александрія**; **Київська Александрія**; **київська «Александрія»**) [64, с. 289–297]. А це свідчення індивідуально-авторського опрацювання теми. Саме слово «**Александрія**» Є. Маланюк (як і N. N.) крізь роки буде «вперто» писати з початковою літерою «а», а не «о», як того вимагають норми українського правопису, – а це так характерно для стилю саме цього письменника. Отже, враховуючи надзвичайно обмежене

коло кореспондентів місячного часопису «Український студент», вже зникають будь-які сумніви і щодо авторства статті «Крізь бурю й сніг». А щоб їх остаточно розвіяти, проаналізуємо ще заголовок публікації в «Українському студентові».

«Крізь бурю й сніг» – це назва поеми М. Рильського, про вихід якої у світ згадує «N. N.» у примітці до своєї статті, котру так само й назвав. Але назву публікації він не написав у лапках, чим підкреслив, що стаття не присвячена безпосередньо аналізу однойменної поеми М. Рильського, а має послужити своєрідною підтримкою поетові (як і перша частина вірша «Сучасники»), творчість якого, як висловився згодом Є. Маланюк про працю неокласиків загалом, ще пробивається «**крізь большевицьку “бурю й сніг”**» [86, с. 297].

Через півтора року Є. Маланюк так само (**Крізь бурю й сніг**) назве свою статтю, написану під болісним враженням від смерті ще молодого друга й побратима Ю. Дарагана, яку закінчить такими словами: «Замерзлі блідо-палеві пелюстки мертвої троянди на сучасному українському шляху, **крізь бурю й сніг** жорсткої епохи» [66, с. 12]. Ні в назві статті, ні в її тексті вислів – **крізь бурю й сніг** – також у лапки не взятий. У таких, здавалося б, стилістичних дрібницях Є. Маланюк буквально «повторив» задум назви публікації в «Українському студентові», що підписана – N. N.

Тож маємо вже цілком достатньо підстав, аби стверджувати, що саме Є. Маланюк є тим невідомим автором, що підписався N. N. під рецензією на літературний місячник «Веселка» та у якій повідомив про публікації А. де Монтрезора в тижневику «**Син України**». Отже, можемо прийти до висновків: 1) Є. Маланюк використовував невідомі дослідникам і досі підписи під власними публікаціями не тільки в часи Першої світової війни та інтернування, але й, зокрема, в міжвоєнний період; 2) вказуючи на джерело публікацій А. де Монтрезора, письменник цим орієнтовно підказав і видання, де можуть бути вміщені його твори, про написання яких він згодом засвідчив у «Епітафії», присвяченій графові.

V. Імовірні публікації Є. Маланюка 1920–1921 років у тижневику «Син України». Перевіряючи Маланюкову інформацію про публікації А. де Монтрезора в тижневику «**Син України**», як і вартувало очікувати, повного імені та прізвища графа в підписах текстів виявити не вдалося. Однак у виданні наявні три поетичні твори, що підписані криптонімом – **А. М.** Співставлення їх із відомими нам поезіями А. де Монтрезора дають привід однозначно стверджувати, що ці тексти дійсно належать перу графа.

Отже, А. де Монтрезор справді не тільки писав у другій половині 1920 року, як вказував у «Епітафії» Є. Маланюк, але й друкував свої поетичні тексти, зокрема, у газеті «Син України»; і що надзвичайно важливо – із початку заснування цього видання, адже вже в **першому** числі тижневика, що, нагадаємо, побачив світ 7 серпня 1920 року, надруковано фрагмент його поеми «Дух Вернигори» [1, с. 6–7]. А далі в цьому ж часопису на початку жовтня [2, с. 4] та листопада [3, с. 4–5] 1920 року побачили світ й два інші твори графа.

Цілком логічно виникає припущення, що в цьому періодичному виданні можуть бути вміщені й публікації Є. Маланюка, який на час дебюту

А. де Монтрезора у «Сині України» небезпідставно вважав себе поетом, бо мав уже опубліковані вірші, зокрема в газеті «Вільне слово», та й писав їх (знаємо точно) у середині 1920 року.

Більше того, можемо припустити, що Є. Маланюк особисто контактував із головним редактором тижневика «Син України» – **Миколою Вороним**. Наприклад, у «відчиті» «Поезія і вірші», який відбувся у Львові 28 травня 1936 року, Є. Маланюк у роздумах про графоманство, зокрема, пригадав, що «в Армії» йому довелося зустріти «військового канцеляриста, який цілими кілометрами своїх шевченкіяд міг би довести нервово слухача до шалу. Пам'ятаю, – пригадував Є. Маланюк, – як скаржився М. Вороний, що той канцелярист систематично посилав йому цілі пакунки рукописів, заохочений необережним словом слабонервового маестра – “пишіть далі”, що, здається, зіпсувало життя бідаки-віршописця навіки» [72, с. 148].

Із Маланюкового повідомлення цілком логічно випливає, що «пакунки рукописів» «шевченкіяд» канцелярист вислав М. Вороному саме як редакторові «Сина України». Отже, попри воєнну розруху, до редакції тижневика у Варшаві міг безперешкодно посилати рукописи і Є. Маланюк, як, між іншим, робив це й А. де Монтрезор.

Проте, коли перший твір А. де Монтрезора був опублікований у першому номері «Сина України», то це означає, що передати його граф мав безпосередньо в руки головного редактора, бо до виходу тижневика у світ просто нікому й нікуди його було надсилати. Найімовірніше відбутися це могло під час відрядження М. Вороного з України до Варшави з метою створення часопису, для якого й потрібні були актуальні публікації. Можливо, тоді познайомився з ним і Є. Маланюк.

У будь-якому випадкові, якщо в першому числі «Сина України» з'явилася публікація А. де Монтрезора, то вже в ньому можуть бути й тексти Є. Маланюка. За майже рік існування (з перервами) тижневика вийшло більше трьох десятків його чисел, які з 1921 року часом об'єднували. Тому загальний обсяг цього видання не такий уже й великий. Зокрема, в 1920 році часопис виходив лише з **липня** до початку **листопада**. Тоді побачило світ всього 14 чисел газети. Тоді тижневик, нагадаємо, видавала Українська Військова місія у Варшаві, що значною мірою позначилося на ідейно-тематичному спрямуванні видання. Тут багато офіційної інформації, зведень із полів бойових дій, закликів до продовження боротьби з більшовицькою окупацією, що сукупно становить важливу джерельну базу для дослідників української історії та журналістики. Та суто літературного матеріалу загалом тут не так вже й багато, а поезій і поетів.

Спочатку зауважимо, що в тижневику «Син України» дійсно могли бути опубліковані вірші отого «військового канцеляриста», необережно заохоченого до «творчості» похвалою М. Вороного та про якого згадував Є. Маланюк у своїй статті. У числі 12 за 1920 рік у рубриці «Козацькі вірші» без підпису була вміщена поезія «Гей, панове козаки...», дещо стилізована під народну пісню, але не позбавлена актуального на той час ідейно-тематичного спрямування [39, с. 8]. Можливо, за неї і похвалив «канцеляриста» М. Вороний. Згодом (у 1921 році) у

цій же рубриці, наприклад, була опублікована дещо подібна стилізація, але вже аж надто перевантажена «впливами» творчості не тільки Т. Шевченка, але й тих буквально декількох поезій, що опубліковані 1920 року в часопису «Син України»: «Із-за гори, з-за Лиману / Чорна хмара стала...»; «Реве – стогне старий Дніпро, / А Вкраїна плаче...» і тому подібне [40, с. 6]. Під цим «твором» уже стояв підпис – Копенко.

Окрім творів А. де Монтрезора, за 1920 рік у тижневику «Син України» були опубліковані, зокрема, такі поезії: «Орленята», підписана криптонімом **П. В.** та опублікована, як і один із творів графа, в першому ж номері часопису [89, с. 8]; «Ворогам України», підписана явним псевдонімом **Макар Дикий** [21, с. 5]; «Любить треба міцно свою Україну...», підписана анонімом – “**поручн.[ик]** **морського куріння N.**” [91, с. 4]; а також три поезії (“Недовірка” [19, с. 5], “Гей, на коні!..” [17, с. 4], “Заклик” [18, с. 4]), що начебто підписані повним ім’ям та прізвищем автора – **Василь ГУР (Гур)**. Та оскільки в останньому підписі тричі вказане повне ім’я та двічі ‘прізвище’, написане великими літерами, що загалом не практикували в газеті (замість імені традиційно вказували лише ініціали, а в прізвищах авторів чи в псевдонімах великою писали лише першу літеру), то це дає вагомий привід припускати, що Василь ГУР (Гур) – це також псевдонім когось із поетів. За ідейно-тематичним та стилістичним спрямуванням усі ці шість поезій надзвичайно близькі між собою, а головне вони пронизані спорідненою історіософічною тематикою, цілком тотожною ідейністю, що єднають їх як і з віднайденими поезіями в газеті «Вільне слово», так і з подальшими творами Є. Маланюка. Отож, цілком можуть належати його перу.

Врешті, використані для підпису поезій псевдоніми чи криптоніми певною мірою можна поєднати з деякими характеристиками особи Є. Маланюка. Наприклад, перший криптонім **П. В.** не обов’язково має вказувати на початкові літери імені та прізвища автора, адже серед підписів віднайдених поезій є й такий, що вказує на військове звання автора, яке, між іншим, на той час мав і Є. Маланюк, – **поручник**. Велику літеру **В.** Є. Маланюк почав використовувати для підпису власних публікацій ще до того, як почав вживати псевдонім **Військовий**. Між іншим, аналогічний криптонім трапляється у газеті «Вільне слово», тож імовірно, що письменник почав підписувати ним прозові тексти ще в дореволюційний час. Отож, цілком логічно, що він міг зашифрувати підпис під першою публікацією в тижневику «Син України», як – «**Поручник В.**». Водночас нагадаємо, що «в» – друга літера імені Маланюка. Вже знаємо, що велику латинську букву «N» письменник також використовував для втаємничення підпису власних публікацій, тому міг скористатися нею й для підпису власної поезії у варшавській газеті. Дійсно, отим тепер уже «**Поручником N.**» міг бути і Є. Маланюк, але чому він зарахував себе до «морського куреня», адже в біографії письменника традиційно зазначають, що він був **поручником** (згодом **сотником** чи старшиною) штабу Армії УНР? Проте, як уже знаємо, Є. Маланюк у другій половині 1920-го року постійно не весь час перебував при Генштабі. Тож деякий час міг входити до складу, наприклад, «морського куреня». Але це вже тема іншого дослідження.

В імені **Макар** криптографічним способом можуть бути зашифровані дві початкові та кінцева літери прізвища письменника, а також дві початкові букви назви місця його народження (**Маланюк** + **Архангород**). Використання прикметника «дикий» у псевдонімі може бути умотивоване як змістом твору (у ньому так само вжито прикметник «дикий»), так й історичною назвою степу (**Дике** Поле), де, як знаємо з «Епітафії», перебував тоді поет та де фактично розташоване місце його народження. Між іншим, утаємниченим криптонімом М. Д. також підписаний вірш, що вміщений у редактованому таборовому журналі «На хвилях життя», який редагував Є. Маланюк. Присвячений він вшануванню пам'яті Т. Шевченка, тож так само може належати його перу [78, с. 14].

Щодо віршів, підписаних **Василь ГУР** (Гур), то передусім потрібно відзначити, що в тижневику «Син України» з ними чергуються публікації ще одного утаємниченого автора – **Василя Запорожця** [29, с. 6–7; 30, с. 4]. Знову ж таки використання повного імені в той час, коли автори намагалися максимально втаємничити справжні підписи, спонукає до висновку, що автор цих публікацій також скористався псевдонімом.

Підпис **Василь Запорожець** явно може належати Є. Маланюкові, адже взяте для ймовірного псевдоніма ім'я належить його дідові по батьківській лінії, де в роду були «чумаки» та «осілі запорожці» [76, с. 476]. Водночас 1943 року Є. Маланюк у листі до В. Міяковського писав: «Найважливіше, що мене “сформувало”: 1) Мати, людина великого серця й тонкої інтелігенції; 2) **Дід** (вмер, маючи 98 літ в 1915 р.), **чумак**, оповідач, останній слід **запорожця**, жива ще пам'ять Коліївщини. Від нього – мовний інстинкт, бо у батьків був “українізм”, але “мішанина”, лише – в залежності від настрою й обставин – раз “російська” офіційна, раз українська “народна” мова» [55, с. 159]. Отож, хоч би в пам'ять про органічний «українізм», наслідуваний із дитинних літ саме від діда **Василя**, не тільки «чумака», але, на думку онука, й «запорожця», Є. Маланюк міг намагатися увічнити його ім'я, підбираючи собі відповідні псевдоніми – **Чумак** та **Запорожець**. Та й псевдонім В. Запорожця, який згодом з'явився у газетах «Рідний край» та «Син України», промовисто утворений саме від псевдоніма **Василь Запорожець** та прізвища Маланюк, яке, між іншим, належало як дідові, так й онукові: **В. Запорожець** + **Маланюк** = **В. Запорожця**.

Що така версія має право на існування, свідчить і той факт, що в тижневику «Син України» за 1920 рік знаходимо ще й псевдонім – **Дід**. Він стоїть під чотирма публікаціями³⁵, які побачили світ упродовж третьої декади серпня–початку жовтня [22, с. 3; 23, с. 2–3; 24, с. 4–5; 25, с. 4–6]. Цей «військовий огляд»

³⁵ Усі вони начебто є фрагментами цільного «військового огляду» (під такою рубрикою навіть вийшла третя публікація) фронтних подій 1920 року, бо в примітках редакції подані посилання на попередні публікації цього ж автора, які навіть поділені на три розділи (дві останні публікації входять до третього розділу-«огляду»), але в подачі матеріалу відчутний редакторський (а можливо й авторський) недогляд. Дві перші публікації надруковані під спільною назвою «Кампанія 1920 року на протибільшовицькому фронті між Дністром та Двиною», а 3-тя та 4-та – мають спільну назву «Події на польсько-українському фронті в серпні 1920 р.», хоч з'явилися в тижневику, як третій розділ попередніх (1-ї та 2-ї публікацій).

написаний пером не тільки вправного в **оперативній** інформації **військовика-штабіста** (Є. Маланюк, нагадаємо, розпочинав службу в Генштабі саме в оперативному відділі), але водночас і стилем, який явно виказує на здатність автора не тільки до аналітичної, але й художньої обсервації. Врешті, на ймовірне авторство цих оперативних статей вказує й фрагмент конфіденційно-стратегічної інформації (про планування Першого Зимового походу Армії УНР), яку міг отримати саме Є. Маланюк від командарма В. Тютюнника ще в листопаді 1919 року.

Та коли ймовірність використання Є. Маланюком імені в псевдонімі Василь ГУР (Гур) начебто логічно вмотивована, то не зовсім зрозуміла мотивація використання другої частини підписної «шифrogramи». Написання її у двох випадках вийнятоково з великих літер може свідчити, що в ній, наприклад, індивідуально-авторським способом «зашифроване» місце основної служби автора – Генштаб Української Республіки (можливо – Головне Управління Розвідки чи ще щось?). Можливо, що лексема «гур» могла бути утворена від польського слова «góra» («гора»), адже газета виходила в Польщі, а інший дід Є. Маланюка (по материнській лінії) належав до чорногорців. Могли бути й інші версії. І одна з них з'являється при уважному студіюванні тижневика «Син України» вже за наступний (1921) рік. Тоді вийшли чотири прозові тексти, що були опубліковані в п'яти номерах газети [79, с. 5–6; 80, с. 5–6; 81, с. 7–8; 82, с. 4–6; 83, с. 4–6] та утаємничені ще одним підписом – **В. Мошинський**. Розшукати будь-які відомості про цього автора, який виявив досить помітні письменницькі задатки, або натрапити на інші його публікації в періодиці так само не вдалося.

Прізвище Мошинський досить поширене в Україні. Зокрема, належить воно й генералу-хорунжому Євгенові Мошинському, який був достатньо відомою постаттю в колах Армії УНР. Видається, Є. Маланюкові не було жодної потреби скористатися таким визначним, зокрема тоді, прізвищем для втаємничення власних текстів. Але сам зміст публікацій, що начебто належать В. Мошинському, дивовижно єднає їх із постаттю Є. Маланюка.

Передусім потрібно зауважити, що в одному із текстів описано перебування на **Херсонщині** в **червні 1920** року сотника **Турського**. Велику літеру «Г» у рукописах Є. Маланюка часом при публікації текстів плутали з буквою «Т», про що, наприклад, свідчать помилки, які вкралися в криптонім В. Г. (часом – В. Т.), що ним підписаний «Таборовий щоденник» в газеті «Рідний край». Тож цілком можливо, що в публікації автор оповідає про сотника **Турського** (або ж, наприклад, вірші у тижневику «Син України» за 1920 рік мали бути підписані Василь Тур). 1921 року в Армії УНР військове звання «поручник» вже остаточно замінено лексемою «сотник», тож головний персонаж оповіді перебуває у тому ж ранзі, що і Є. Маланюк. Водночас сотник Турський якимось дивовижно стримить на «північ» Херсонщини, тобто туди, де розташований Архангород [80, с. 5–6; 81, с. 7–8].

Далі в «Силуэтах повстанців» з'являються два художні ескізи, які мають відповідно назви: «**І. Василь Борщ**» та «**ІІ. Дід**». Про Василя Борща дізнаємося, що на той час йому було «років сорок–сорок п'ять», жив він у хаті, за

твердженням автора, «збудованій, як майже всі хати на Херсонщині», та яка за описом була збудована так, як і хата, де народився Є. Маланюк. Та найважливіше, що, глянувши на дружину **Василя**, автор зразу ж зауважив, «що в її жилах тече, крім **української**, ще **молдавська** кров». У такій обсервації мимоволі пригадується українсько-молдавське походження **бабусі** Є. Маланюка й водночас дружини діда **Василя**. Навіть в описах характерів цих жінок є спільні ознаки. Проте і безіменний дід, що виведений у другій частині оповіді, так само дивовижно нагадує Маланюкового діда Василя. Не знаємо, скільки йому років, але вже той факт, що він «сімдесят років» «працює сапою на полі» [82, с. 6] говорить про довгожителів, яким також був і дід Василь. Складається мимовільне враження, що в «силуэтах» цих двох «повстанців» автор відобразив те сокровенне, що було близьке Є. Маланюкові, як пам'ять про його дідизну.

Врешті, для власного псевдоніма Є. Маланюк цілком міг використати й знане та поширене прізвище, адже він уже використовував відомий псевдонім В. Модзалевського, дещо модифікувавши його. Отож, коли публікації, що підписані В. Мошинський, дійсно належать Є. Маланюкові, то, враховуючи високий ступінь документальності їхнього змісту, маємо надзвичайно важливе джерело, яке підтверджує перебування молодого воїна-письменника **в степовій зоні України в середині 1920 року**, про що, зокрема, він орієнтовно оповідав у вже цитованій «Епітафії». Напрошується також гіпотетичний висновок, що прототипом сотника Турського (Гурського?), як центрального об'єкта однієї з оповідей, міг бути й сам Є. Маланюк (про це також свідчить низка інших деталей у тексті, які потребують окремого аналізу). Враховуючи підпільну діяльність, яку вів персонаж віднайденної оповіді на території Херсонщини з метою організації повстанських загонів, можемо припустити, що Турський чи Гурський було на той час військовим псевдо самого Є. Маланюка. Оскільки в тексті ім'я сотника жодного разу не вказане, то можемо також припустити, що псевдонім Василь ГУР (Гур) певною мірою може бути пов'язаний із його тимчасовим прізвищем-легендою.

Також якщо псевдонім Василь Запорожець належить Є. Маланюкові, то йому можуть належати й декілька публікацій у тижневику «Син України» за 1921 рік, що спочатку були підписані криптонімом **В. З.** (який, між іншим, письменник декілька разів використовував у газеті «Рідний край») [7, с. 2; 8, с. 2–3], а потім – явним псевдонімом **Вільгельм Зеєгорш** [31, с. 3–4; 32, с. 2–4; 33, с. 5–7; 34, с. 2–5]. Ідейно-тематичний та стилістичний зв'язок між цими публікаціями очевидний. Та й творення псевдоніма на німецький зразок досить легко пояснити змістом статті, що підписана криптонімом В. З. та опублікована в тому ж числі тижневіка, що й перша публікація за підписом **Вільгельм Зеєгорш**. Передусім будь-який редактор намагається не публікувати в одному номері газети двох статей одного автора, а коли й виникає така необхідність, то часто ставить під ними різні підписи. Водночас, як ілюстрацію до статті, що підписана криптонімом В. З., автор опублікував у «Сині України» фрагмент розмови співробітника російсько-кадетської газети «Руль», що виходила тоді у Берліні, з відомим німецьким генералом Гофманом, де той, зокрема, порушив проблему

перебування німців на службі в більшовицькій армії. Статті ж (начебто також німця) Вільгельма Зеєгорша написані з явним проукраїнським, але антибільшовицьким спрямуванням, тому немовби ілюструють підтримку також й українців у боротьбі з більшовиками саме з боку німців, на збройне втручання яких у той час покладали великі надії емігранти колишньої російської імперії. Та й в імені Вільгельм немовби приховані криптограми, які Є. Маланюк часто використовував для підпису власних текстів.

Водночас друга частина псевдоніма може містити якусь криптограму, що її зараз розкодувати не так вже й просто. Наприклад, у тижневику «Син України» вміщена невелика за обсягом стаття «Повстання на Вкраїні», що підписана втаємниченим криптонімом Є. Г. [26, с. 6]. Ідейно-тематично вона абсолютно співзвучна з публікаціями Є. Маланюка цього періоду. Зокрема, автор розпочинає її з полеміки із львівською, на його думку, пробільшовицькою газетою «Вперед». Приблизно тоді Є. Маланюк постійно вів полеміку з цим періодичним виданням на сторінках часопису «Рідний край». Важливо також, що в зазначеному криптонімі можна прочитати ім'я Маланюка – **ЄвГен**. У такому разі з нього видучена друга буква «**В**», яку, як криптонім, неодноразово використовував для підпису власних публікацій саме Є. Маланюк. Залишкове «ен» можна графічно зобразити, наприклад, за допомогою відповідної латинської літери – «**N**». Саме в такому варіанті письменник також використовував її для втаємничення власних публікацій. А тепер згадаймо втаємничені вірші 1920 року в тижневику «Син України», у підписах під якими або можна прочитати, або й читаємо втаємничені криптограми «поручника» – «**В**» та «**N**».

Якщо підпис Зеєгорш є дійсно Маланюковою втаємниченою криптограмою, то в начебто незвично сполучених буквах «**е**» та «**є**» легко прочитати початкові літери двох варіантів його імені – **Евген**, як він прагнув, аби його писали, та **Євген**, як досить часто писали всупереч волі письменника.

Водночас у незвичній лексемі «**Зеєгорш**» наявна складова **-гор-**, яку зустрічаємо ще в одному втаємниченому підписі в тижневику «Син України» за вересень 1920 року – **Горський** [14, с. 3–4; 15, с. 3–4]. Він стоїть під статтею, яка так само ідейно-тематично та стилістично надзвичайно близька до ранніх публікацій Є. Маланюка. Коли врахувати, що для підпису власних текстів письменник використовував псевдонім **Гарський**, а в одному з творів, що ймовірно належить йому, зустрічаємо явно автобіографічний образ сотника Турського чи, можливо, **Гурського**, та водночас знаючи, що цьому авторові найімовірніше належить також і декілька віршів, що підписані псевдонімом **ГУР (Гур)**, який, можливо, утворений від польського слова «*góra*» («гора»), то мимоволі напрашується висновок про ймовірну належність явно утаємничених текстів одному авторові.

Важче пояснити в підписі Зеєгорш криптографічне значення останньої літери. Однак вона наявна у прізвищі **Мошинський**, як і літера «**о**». Можливо, це також якийсь натяк (правда, дуже віддалений) на авторську спорідненість публікацій, під якими стоять різні підписи. У той же час у тексті В. Мошинського

персонаж (Василь Борщ) має прізвище, у фонетичній транскрипції якого якраз і наявна частина, очевидно, втаємниченої криптограми (Зеегорш – [Боршч]).

Врешті, скрупульозно досліджуючи публікації в тижневику «Син України», не можна обминути ще одну статтю, під якою стоїть підпис – **Панас** [87, с. 3–4]. Це явний псевдонім, який разом із даною субстантивованою частиною «Гіркий» (**Панас** Гіркий) знаходимо також під двома прозовими творами в газеті «Рідний край» [88, с. 4]. Усі три тексти тією чи іншою мірою вказують, що їх імовірним автором може бути Є. Маланюк.

Накопичення різних псевдонімів та криптонімів, які Є. Маланюк міг використовувати для підпису власних текстів у періодичних виданнях, зокрема в «Сині України», часто пояснюється паралельним виходом у світ цих публікацій. Водночас, можливо, що деякі тексти відіслані різними кореспонденціями, але в дуже короткі часові проміжки, тому просто вимагали різних підписів, аби чимшвидше бути опублікованими. Врешті, деякі з них уже втратили свою актуальність або їх провідне ідейно-тематичне спрямування відображене в публікаціях Є. Маланюка раннього періоду творчості, що підписані власним прізвищем, відповідним криптонімом чи вже відомими псевдонімами.

Проте віднайдені тексти є надзвичайно важливою джерельною базою, яка необхідна для об'єктивного висвітлення військово-культурної діяльності Є. Маланюка напередодні та в період національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921 років. Вони кардинально змінюють існуючі в сучасному маланюкознавстві уявлення не тільки про початок україномовної творчості письменника, але й про витoki його національного та державотворчого світогляду, стають документальними свідченнями, що дають підстави по-новому осмислити наявні на сьогодні розходження у трактуванні деяких фактів біографії Є. Маланюка, тому потребують уважного та всебічного вивчення.

Список використаної літератури

1. А. М. Дух Вернигори / Адам Монтрезор // Син України. – Ч. 1. – 1920, 7 серпня. – С. 6–7.
2. А. М. Зашуміли крила / Адам Монтрезор // Син України. – Ч. 9. – 1920, 2 жовтня. – С. 4.
3. А. М. Орлина дума / Адам Монтрезор // Син України. – Ч. 14. – 1920, 1 листопада. – С. 4–5.
4. В. Г. Таборовий щоденник. ВАДОВИЦІ, 6. X. 1921. / Володимир Гарський // Рідний край. Ч. 226. 1921, 14 жовтня. – С. 3
5. В. Г. Таборовий щоденник. КАЛІШ, 6. XI. 1921. / Володимир Гарський // Рідний край. – Ч. 256. – 1921, 19 листопада. – с. 3.
6. В. Г. Таборовий щоденник. КАЛІШ. 25. I. 1922. / Володимир Гарський // Рідний край. Ч. 48. 1922, 3 березня. – С. 3.
7. В. З. Більшовицькі військові операції на 1921 рік. (Стратегічний огляд) / В. З. // Син України. – Ч. 2. – 1921, 7 січня. – С. 2.
8. В. З. Сучасне становище більшовиків. (Загальні висновки) / В. З. // Син України. – Ч. 3. – 1921, 16 січня. – С. 2–3.
9. Вільне слово // Енциклопедія українознавства: Словникова частина / за ред. В. Кубійовича. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1955. – Т. 1. – С. 281.

10. *Гарський В.* Етапи банкрутства / Володимир Гарський // Рідний край. – Ч. 130. – 1921, 15 червня. – С. 2; Ч. 131. – 1921, 16 червня. – С. 2.
11. *Гарський В.* Життєві вимоги. I. / Володимир Гарський // Рідний край. – Ч. 128. 1921, 12 червня. – С. 2
12. *Гарський В.* Життєві вимоги. II. / Володимир Гарський // Рідний край. – Ч. 129. 1921, 14 червня. – С. 2.
13. *Гарський В.* Казка / Володимир Гарський // Вільне слово. – Ч. 19. – 1916, 5 серпня. – С. 4–5.
14. *Горський.* Армія й позашкільна освіта / Горський // Син України. – Ч. 6. – 1920, 11 вересня. – С. 3–4.
15. *Горський.* Армія й позашкільна освіта. (Закінчення) / Горський // Син України. – Ч. 7. – 1920, 18 вересня. – С. 3–4.
16. *Гридень К.* З минулих літ / К. Гридень. – Сучасність. – 1968. – Ч. 8. – С. 38–48.
17. *Гур В.* Гей, на коні!.. / Василь Гур // Син України. – Ч. 11. – 1920, 16 жовтня. – С. 4.
18. *ГУР В.* Заклик / Василь ГУР // Син України. – Ч. 14. – 1920, 1 листопада. – С. 4.
19. *ГУР В.* Недовіркам / Василь ГУР // Син України. – Ч. 8. – 1920, 25 вересня. – С. 5.
20. *Дей О. І.* Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). – К. : Наукова думка, 1969. – С. 122.
21. *Дикий Макар.* Ворогам України / Макар Дикий // Син України. – Ч. 3. – 1920, 21 серпня. – С. 5.
22. *Дід.* Військовий огляд. Події на польсько-українському фронті в серпні 1920 р. «Чудо Вісли» / Дід // Син України. – Ч. 8. – 1920, 25 вересня. – С. 3.
23. *Дід.* Кампанія 1920 року на протибільшовицькому фронті між Дністром та Двиною (Відворот) / Дід // Син України. – Ч. 3. – 1920, 21 серпня. – С. 2–3.
24. *Дід.* Кампанія 1920 р. на протибільшовицькому фронті між Дністром та Двиною (Відворот) / Дід // Син України. – Ч. 5. – 1920, 4 вересня. – С. 4–5.
25. *Дід.* Події на польсько-українському фронті в серпні 1920 р. «Чудо Вісли» / Дід // Син України. – Ч. 9. – 1920, 2 жовтня. – С. 4–6.
26. *Є. Г.* Повстання на Вкраїні / Є. Г. // Син України. – Ч. 18–19–20. – 1921, 26 червня. – С. 6.
27. *Животко А.* Преса / А. Животко // Енциклопедія українознавства: Загальна частина. – Т. 3. – К., 1995. – С. 981–1002.
28. *Запонуєк В.* З циклу «Пісні багнетів» / В. Запонуєк // Син України. – Ч. 15–16. – 1921, 8–15 травня. – С. 3.
29. *Запорожець В.* Врангель уже «визнав» Україну (Замість фельетона) / Василь Запорожець // Син України. – Ч. 10. – 1920, 9 жовтня. – С. 6–7.
30. *Запорожець В.* Конституція правителя Юга Росії ген.[ерала] фон-Врангеля / Василь Запорожець // Син України. – Ч. 12. – 1920, 27 жовтня. – С. 4.
31. *Зезгорш В.* Причини більшовицьких перемог на війні / Вільгельм Зезгорш // Син України. – Ч. 5. – 1921, 30 січня. – С. 3–4.
32. *Зезгорш В.* Справа боротьби з більшовиками (Стратегічно-політичний огляд) / Вільгельм Зезгорш // Син України. – Ч. 6. – 1921, 6 лютого. – С. 2–4.
33. *Зезгорш В.* Український повстанський рух / Вільгельм Зезгорш // Син України. – Ч. 3. – 1921, 16 січня. – С. 5–7.
34. *Зезгорш В.* Червона армія на Україні / Вільгельм Зезгорш // Син України. – Ч. 4. – 1921, 23 січня. – С. 2–5.

35. *Ільницький М.* «Найпопулярніша постать на галицькому ґрунті...» / М. Ільницький // Лепкий Б. Твори : в 2 т. . 1. / Б. Лепкий – К. : Дніпро, 1991. – С. 5–30.
36. *Ільницький М.* «Поетична концепція з музичним і малярським тлом». Творчість Михайла Яцкова / Микола Ільницький // На перехрестях віку: у 3-х кн. Кн. III. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 112–256.
37. *Карманський П.* Поезії. П. Карманський – К. : Укр. письменник, 1992. – 374 с.
38. *Кобець О.* Записки полоненого / Олекса Кобець. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1959. – 415 с.
39. Козацькі вірші. «Гей, панове козаки...» / [без підпису] // Син України. – Ч. 12. – 1920, 27 жовтня. – С. 8.
40. *Копенко.* Козацькі вірші. «Із-за гори, з-за Лиману...» / Копенко // Син України. – Ч. 5. – 1921, 30 січня. – С. 6.
41. *Крупач М.* Євген Маланюк – кореспондент львівської газети «Рідний край» / Микола Крупач // Вісник Львівського університету. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Актуальні проблеми теорії та історії української літератури». – Част. 1. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – С. 26–33. – (Серія філологічна ; вип. 39).
42. *Крупач М.* Листи Євгена Маланюка до Євгена-Юлія Пеленського. Перша половина 1933 року / Микола Крупач // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССXLVI. – Праці Філологічної секції. – Львів, 2003. – С. 624–652.
43. *Крупач М.* Листи Є. Маланюка до Є.-Ю. Пеленського (Перша половина 1933 року) / Микола Крупач // Маланюк Є. Повернення: Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи / Є. Маланюк – Львів : Світ, 2005. – С. 472–481.
44. *Крупач М.* «Мені соромно про це комусь казати...» Проблеми ідеологічно-літературного протистояння на сторінках львівської періодики I-ої половини 1933 р. у листуванні Є. Маланюка з Є.-Ю. Пеленським / Микола Крупач // Дзвін. – 2000. – Ч. 11–12. – С. 115–121.
45. *Крупач М.* Невідомий Євген Маланюк. В. Запонюк – утаємничений псевдонім Є. Маланюка / Микола Крупач // Дзвін. – 2006. – Ч. 5–6. – С. 114–119.
46. *Крупач М.* Невідомий Євген Маланюк. У пошуках утаємничених псевдонімів поета / Микола Крупач // Дзвін. – 2006. – Ч. 4. – С. 122–134.
47. *Крупач М.* «Одним сном про Одну, Виновлену й Відроджену Україну» (Гудзан – ще один утаємничений псевдонім Є. Маланюка) / Микола Крупач // Таємниця слова : збірник наукових праць. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – С. 183–213.
48. *Крупач М.* Перші публікації Євгена Маланюка / Микола Крупач // Літературознавчі зошити. Студії. Публікації. Рецензії. Бібліографія. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – Вип. 2–3. – С. 115–123.
49. *Крупач М.* «Таємниця» Євгена Маланюка (До проблеми літературного дебюту письменника) / Микола Крупач // Парадигма : збірник наукових праць. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – Вип. 3. – С. 241–251.
50. *Крупач М.* Ще один утаємничений псевдонім Євгена Маланюка / Микола Крупач // Визвольний шлях. – 2006. – Кн. 4. – С. 70–81 – та наступні книги (5–12) цього періодичного видання.
51. *Куценко Л.* Боян степової Еллади (Євген Маланюк) / Леонід Куценко // «І вічність на каміннях Праги...». – К. : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2006. – С. 3–82.
52. *Куценко Л.* Dominus Маланюк: тло і постать / Леонід Куценко. – К. : Просвіта, 2002. – 368 с.
53. *Куценко Л.* «І спомину непроминуча кара...» Євген Маланюк: подорожі Україною 1926–1943 / Леонід Куценко. – Кіровоград : Спадщина, 2006. – 72 с.

54. *Куценко Л.* Лист до М. П. Крупача / Леонід Куценко // «Я обрав свій шлях...»: Леонід Куценко у спогадах, листах, пам'яті / упоряд., підгот. текстів та прим. І. М. Задой. – Одеса : Астропринт, 2012. – С. 282–283.
55. *Куценко Л.* Лист Є. Маланюка до В. Маяковського / Леонід Куценко // Князь Духу: Статті про життя і творчість Євгена Маланюка. – Кіровоград, 2003. – С. 154–159.
56. *Кушнір О.* Стаття Юрія Липи «Союз Визволення України» / О. Кушнір // Треті Липівські читання : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Одеса : Друк, 2007. – С. 13–21.
57. *Лепкий Б.* В таборі / Богдан Лепкий // Твори : в 2 т. Т. 1. / Богдан Лепкий – К. : Дніпро, 1991. – С. 254–258.
58. *Липа Ю.* Союз Визволення України / Юрій Липа. – Одеса : Народний стяг, 1917. – 30 с.
59. *Маланюк Є.* «Веселка» (Літературний місячник. Ч. II. Червень. 1922. Каліш) / Євген Маланюк // Український сурмач. – Ч. 19. – 1922, 16 липня. – С. 5.
60. *Маланюк Є.* «Вечір. Урочиста тиша дзвенить в морознім повітрі...» / Євген Маланюк // Наша зоря. Святкова одноднівка. – 1922. – Ч. 1 (січень). – С. 1.
61. *Маланюк Євген.* Думки про мистецтво / Євген Маланюк // Повернення: Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи. – Львів : Світ, 2005. – С. 301–305.
62. *Маланюк Є.* Епітафія. Адамові де-Монтрезор / Євген Маланюк // Остання весна. – Нью-Йорк, 1959. – С. 74.
63. *Маланюк Є.* «Задротянське» мистецтво («Таборовий» артист-малюк Петро Омельченко) / Євген Маланюк // Український емігрант. – Ч. 11. – 1923, 4 листопада. – С. 1.
64. *Маланюк Є.* Київська Александрія / Євген Маланюк // Книга спостережень. – Торонто : Гомін України, 1962. – Т. 1. – С. 289–297.
65. *Маланюк Є.* Конспекти автобіографії та інтерв'ю, наданих Є.-Ю. Пеленському / Євген Маланюк. – ЦДДА у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Зв. 146. – Од. 2160 с. – Арк. 106–108.
66. *Маланюк Є.* Кризь бурю й сніг / Євген Маланюк // Студентський вісник. – 1926. – Ч. 4. – С. 10–12.
67. *Маланюк Є.* Листи до Є.-Ю. Пеленського / Євген Маланюк. – ЛНБ НАН України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Архів Є.-Ю. Пеленського. – Ф. 76. – П. 2. – Арк. 1–22.
68. *Маланюк Є.* М. Рильський в п'ятдесятиліття / Євген Маланюк // Книга спостережень. Т. 1. – Торонто : Гомін України, 1962. – С. 298–322.
69. *Маланюк Є.* Нотатники (1936–1968) / Євген Маланюк. – К. : Темпора, 2008. – 336 с.
70. *Маланюк Є.* Перша спроба («Веселка» – літературний місячник. Ч. 1. Каліш, 1922) / Євген Маланюк // Український сурмач. – Ч. 17. – 1922, 9 липня. – С. 4.
71. *Маланюк Є.* Поезії / Євген Маланюк; упорядкув. та передмова Т. Салиги. – Львів : УПП ім. І. Федорова; «Фенікс Лтд», 1992. – 686 с.
72. *Маланюк Є.* Поезія і вірші / Євген Маланюк // Книга спостережень. – Т. 1. – Торонто: Гомін України, 1962. – С. 136–156.
73. *Маланюк Євг.* «Skamander». 1922–23 рр. Варшава / Євген Маланюк // Веселка. – 1923. – Ч. 9–10. – С. 67–69.
74. *Маланюк Є.* Театр упадку (К. Станіславський) / Євген Маланюк // Книга спостережень. – Т. 1. – Торонто : Гомін України, 1962. – С. 427–435.
75. *Маланюк Є.* «Толстаєвський» / Євген Маланюк // Книга спостережень. – Т. 1. – Торонто : Гомін України, 1962. – С. 398–413.
76. *Маланюк Є.* Уривок із життєпису / Євген Маланюк // Книга спостережень. – Т. 2. – Торонто: Гомін України, 1966. – С. 476–477.

77. *Маланюк Є.* Шевченко в житті / Євген Маланюк // Книга спостережень. – Т. 2 – Торонто : Гомін України, 1966. – С. 43–50.
78. *М. Д.* Панахида по Шевченкові / М. Д. // На хвилях життя. – 1921. – Ч. 2. – С. 14.
79. *Мошинський В.* Більшовики на Херсонщині (Факти і вражіння самовидця) / В. Мошинський // Син України. – Ч. 1. – 1921, 1 січня. – С. 5–6.
80. *Мошинський В.* Повстання на Херсонщині (10–18 червня 1920 р.) / В. Мошинський // Син України. – Ч. 14. – 1921, 1 травня. – С. 5–6.
81. *Мошинський В.* Повстання на Херсонщині (Кінець) / В. Мошинський // Син України. – Ч. 15–16. – 1921, 8–15 травня. – С. 7–8.
82. *Мошинський В.* Силуети повстанців. I. Василь Борщ. II. Дід / В. Мошинський // Син України. – Ч. 18–19–20. – 1921, 26 червня. – С. 4–6.
83. *Мошинський В.* Три будники (З подорожніх вражіннь) / В. Мошинський // Син України. – Ч. 3. – 1921, 16 січня. – С. 4–6.
84. *Мухин М.* ВЕСЕЛКА. Літературний місячник. Рік видання другий. Ч.ч. 1–2–3–4–5–6. Січень–червень 1923. Каліш / Михайло Мухин // Український студент. – 1923. – Ч. 3–4 (жовтень – листопад). – С. 89–90.
85. *Н. Н.* «ВЕСЕЛКА». Літературний місячник, ч. I – VIII. Травень–грудень 1922 р., Каліш / N. N. // Нова Україна. – Прага. – 1923. – Ч. 4. – С. 155.
86. *Н. Н.* Кризь бурю й сніг / N. N. // Український студент. – 1923. – Ч. 3–4 (жовтень–листопад). – С. 20–21.
87. *Панас.* Чому ми їм не ймемо віри / Панас // Син України. – Ч. 14. – 1920, 1 листопада. – С. 3–4.
88. *Панас Гіркий.* Хома, або придорожня могила; Записки з подорожі / Гіркий Панас // Рідний край. – Ч. 29. – 1922, 8 лютого. – С. 4; Ч. 30. – 1922, 9 лютого. – С. 4; Ч. 37. – 1922, 18 лютого. – С. 4
89. *П. В.* Орленята / П. В. // Син України. – Ч. 1. – 1920, 7 серпня. – С. 8.
90. *Пеленський Є.-Ю.* Євген Маланюк / Євген-Юлій Пеленський // Дажбог. – 1933. – Ч. 4. – С. 71–75.
91. *Поручн. морського куріння Н.* «Любить треба міцно свою Україну...» / Поручн.[ик] морського куріння Н. // Син України. – Ч. 10. – 1920, 9 жовтня. – С. 4.
92. Простір свободи: Україна на шпальтах паризької «Культури». – К. : Критика, 2005. – 528 с.
93. *Прохода В.* Записки непокірливого / Василь Прохода. – Торонто, 1967 – Кн. I. – 434 с.
94. «Рідний край» // Енциклопедія українознавства: Словникова частина / за ред. В. Кубійовича. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1973. – Т. 7. – С. 2521.
95. *Теліга О.* Листи до Н. Лівницької-Холодної / Олена Теліга // Теліга Олена. Листи. Спогади / Упорядник Н. Миронець. – К. : Видавництво ім. О. Теліги, 2004. – 400 с.
96. *Тинченко Я.* Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921): Наукове видання / Ярослав Тинченко. – К. : Темпора, 2007. – Кн. 1. – 536 с.
97. *Чумак.* Над колыскою / Чумак // Вільне слово. – Ч. 8. – 1917, 27 січня. – С. 2.
98. *Чумак.* «Раз бачив його, повним сили, вогню...» / Чумак // Вільне слово. – Ч. 14. – 1917, 17 лютого. – С. 2.
99. *Чумак.* Різдвяна пісня / Чумак // Вільне слово. – Ч. 2–3. – 1917, 6 січня. – С. 2.
100. *Чумак Е.* «Тиха нічка... В безмежному морі...» / Євген Чумак // Вільне слово. (Зальцведель.) – Ч. 25. – 1917, 28 березня. – С. 2.
101. *Ясінський Б.* Літературно-науковий вістник. Показчик змісту. Том 1–109 (1898–1932) / Богдан Ясінський. – К. : Смолоскип, 2000. – 544 с.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2013

Прийнята до друку 25.04.2013

**SEARCH FOR BEFORE CAMP PUBLICATION EUGEN MALANIUK
(1916 – 1917 and 1920)
Mykola Krupach**

*Ivan Franco National University of Lviv,
1 Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000*

In a series of papers presented early results (1916–1917 years) publications Malaniuk, which he only tentatively said in a letter to his first bibliographer. Also outlined the likely writer's works, published in the second half of 1920, whose existence Malaniuk alludes in his poem «Epitaph».

Key words: Malaniuk, literary debut, mystery aliases and krypton, mystery texts, World War I, the national liberation struggle, newspaper «Free Word», «Son of Ukraine», «Homeland».

**ПОИСКИ ДОЛАГЕРНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ Евгения Маланюка
(1916 – 1917 и 1920)
Николай Крупач**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000*

В цикле статей представлены результаты поиска ранних (1916–1917 лет) публикаций Е. Маланюка, о которых он только ориентировочно сообщил в одном из писем к своему первому библиографу. Также очерчены возможные произведения писателя, опубликованные во второй половине 1920 года, о существовании которых Е. Маланюк намекает в стихотворении «Эпитафия».

Ключевые слова: Е. Маланюк, литературный дебют, скрытые псевдонимы и криптонимы, скрытые тексты, Первая мировая война, национально-освободительная борьба, газеты «Свободное слово», «Сын Украины», «Родной край».

